

ANAYASA VE TÜZE DİLİNİN TÜRKÇELEŞTİRİLMESİ

Prof. Dr. Cem EROĞUL*

GİRİŞ:

Tüze dilini Türkçeleştirmenin gerekçesini kavramak ve bunun nasıl yapılabileceğini açıkça görebilmek için, öncelikle genel olarak dil konusunda doğru ve eksiksiz bir bilince erişmek gerekir. Bunun için bu Giriş bölümünde, dil ile insanlık, dil ile insan hakları, dil ile siyaset arasındaki sıkı ilişkiler gözler önüne serilecek.

Dilin bir siyasal sorun olduğunu en iyi kavramış olan ülkelerin başında Fransa geliyor. Bu nedenle, çalışmanın birinci bölümü bu örneğin incelenmesine ayrıldı. Olabildiğince kısa tutulmaya çalışılan bu özette sonra, Türkiye'de dil sorununun ele alındığı ikinci bölüm geliyor. Bu bölüm ister istemez daha uzun olacak. Çünkü burada, dil sorununun Türkiye'de gelişimi incelenirken, anayasa dilinin Türkçeleştirilmesi konusuna biraz genişçe değinmek gerekiyor.

Sonuç bölümünde, son derece öğretici olan bu deneyimlerden, öz Türkçe ve Türkiye'de tüze dilinin Türkçeleştirilmesi için ne gibi dersler çıkarılabileceği üzerinde durulacak.

1. Dil Bir İnsanlık Sorunudur:

Türkiye'de artık bir gerçeği açıkça görme zamanı geldi: Öz Türkçe davası Türkiye'nin uygarlaşma davasıdır.

Şimdiye dek konu hep uluslaşma sorunu çerçevesi içinde ele alındı. Nitekim Dil Devrimi'ni savunanların sık sık yineledikleri Gazi'nin ünlü sözlerinde de aynı anlayış baskın görünüyor. Şöyle diyor Mustafa Kemal: "Millî his ile dil arasındaki bağ çok kuvvetlidir. Dilin millî ve zengin olması millî hissin inkişafında başlıca müessirdir."¹

*A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Öğretim Üyesi

¹ Atatürk bu sözleri, 1930 yılının sonunda, Sadri Maksudi'nin Türkçe'yi savunmak için yazdığı bir kitap dolayısıyla söylemiştir. Sözün tamamı, Gazi'nin el yazısıyla, kitabın

Böyle olunca da, dar bir ulusçuluk içinde hapsolmek istemeyen düşünürler, öz Türkçe davasından uzak duruyorlar. Oysa sorun, uluslaşmanın boyutlarını çok aşan bir insanlaşma sorunudur.

Bunun böyle olmasının nedeni son derece yalındır (basittir). Yüzeysel bir yaklaşımla sanıldığı gibi aksine, dil yalnızca bir iletişim aracı değildir. Dili, kendi dışında oluşmuş düşünceleri bir yerden bir yere aktaran bir taşıta indirgemek yanlıştır. Dil, bu işlevinin yanı sıra, çok daha önemli bir işlev yüklenir. Dil, düşünceye taşıtlık etmekle kalmaz, ona araçlık gereçlik de eder. Dil, düşüncenin hem yapıtaşı, hem harcı, hem de avadanlığıdır. Dilden soyutlanarak düşünce üretmek, sonra da bu düşünceleri dil aracılığıyla taşımak olanaksızdır. Çünkü dil olmayınca, yalnızca taşıt değil, taşınacak mal da olmaz. Kısacası, düşünce olabilmesi için dil de olmalıdır.

Dil, herhangi bir duygu ya da bilgi gibi, kendisinden önce var olan bir düşünce gövdesine eklenecek yeni bir dal değildir. Dil, öncesi ya da sonrası olmadan, her zaman düşüncenin kendisidir. Dil, düşüncenin varlık biçimidir. Böyle olunca da, dil nasıl ise düşüncenin de öyle olması kaçınılmazdır. Çorba gibi bir dille oluşturulan düşüncenin kendisi de ister istemez çorba gibi olur. Böyle bir dille, yüksek bir anlık (zekâ) düzeyi gerektiren bir düşünsel etkinlik gerçekleştirilemez. Örneğin Osmanlıca ile hiçbir yüksek düşünce ürünü yaratılmamış olması raslantı değildir. Osmanlıca gibi bir dille, ancak daha önce başka bir dille, gelişmiş bir dille üretilmiş olan düşünceler aktarılabilir. Buna karşılık, yalnızca Osmanlıca ile yoğrulmuş bir kafadan insanlığa katkısı olabilecek bir ürün çıkamaz.

Her varlık türü gibi, dilin de doğasından gelen birtakım belirleyici özellikleri vardır. Bunların en önemlilerinden biri, aralık ile yetkinlik arasındaki düz orandır. 1852 yılında, on altı ciltlik² büyük Almanca sözlüğünü yazmaya başlayan Jacob ve Wilhelm Grimm kardeşler, önsözlerinde şöyle diyorlar: "Sağlık durumları yerinde olduğu sürece bütün diller yabancı sözcükleri içlerine sokmazlar, girmiş olanları da atmak ve bunların yerine kendi öz kaynaklarından türettikleri anlamdaşlarla karşılamak içgüdüsünü taşırlar."³ Gerçi, tarihsel gelişim içinde, dillere birtakım yabancı öğelerin girmesinin kaçınılmaz olduğu doğrudur. Ancak, şu da tartışılmaz bir gerçektir ki, yabancı akınına teslim olan bir dil gitgide esnekliğini, kıvraklığını, anlatım gücünü, en önemlisi de, öz benliğiyle tutarlı bir biçimde düşünce üretme yeteneğini yitirir.

Bu kural bütün diller için geçerlidir. Dolayısıyla, benliğini koruma titizliği, bütün diller için gösterilmelidir. Gerçi, yeryüzündeki 2800 dolayındaki dilin hepsinin, uygarlığın en ince kavramlarını karşılayacak ölçüde geliştirilmesi olanaksızdır. Kimi diller bu yarıyı yitirmişlerdir. Ancak, yarıyı yitirenlerin bile korunması ve geliştirilmeye

en başında verilmiştir. Bkz. Sadri Maksudi, *Türk Dili İçin*, Türk Ocakları İlim ve Sanat Heyeti neşriyatından, Millî seri, sayı 1, t.y.

²Bu sözlük, Grimm'lerin ölümünden çok sonra, ancak 1961 yılında tamamlanabilmiş ve kırk cilde ulaşmıştır.

³Aktaran A. Dilâçar, *Anadili İlkeleri ve Türkiye Dışındaki Başlıca Uygulamalar*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1978, s. 9. [Tümce düşük olmakla birlikte anlamı yeterince belirgin.]

çalışılması bir insanlık borcudur. Bu yarışta bir yer tutabilecek dillerin geliştirilmemesi ise, düpedüz insanlığa karşı bir suçtur.

Bu "borç" ve "suç" sözcüklerini gelişigüzel kullanmıyorum. İnsan, düşünen hayvandır. Düşünme yeteneği ile insanlaşma arasında teke tek bir ilişki vardır. Her dil, bu düşünme yeteneğinin özgül bir varoluş biçimidir. İnsanlık ailesi, bu varoluş biçimlerinin bolluğu ve çeşitliliği ölçüsünde insan olma niteliğini geliştirebilir. Bu aileyi, ne denli alçakgönüllü olursa olsun, herhangi bir dilin özgül katkısından yoksun bırakmak, insanlaşma sürecine bu alandaki borcunu ödememek demektir. En üst düzeyde gelişme gizilgücünü taşıyan bir dili göz göre göre yozlaştırmak ise, insanlığa karşı açıkça suç işlemek demektir.

Kimileri, dillerin sayısını azaltarak insanlar arasında iletişimin kolaylaştırılabileceğini sanabilirler. Bu büyük bir yanılgıdır. Ölen her dil, düşüncenin belli bir varlık biçimini de kendisiyle birlikte gömüte götürür. Düşüncenin gereci olan dil yoksullaştıkça, iletişim aracı olarak dilin varsıllaşabileceğini varsaymak, çok tehlikeli bir yanılsamadır.

Her yiğidin bir yoğurt yiyişi olduğu gibi, her dilin de düşüncüyü bir oluşturma biçimi vardır. Bu biçimi özden koparmak olanaksızdır. Başka bir biçime aktarılan öz, kaçınılmaz olarak bir şeyler yitirir. Örneğe, Türkçe'nin "can" sözcüğünü ya da İngilizce'nin "home" sözcüğünü, bu sözcüklerin kapsadığı anlam alanlarını hiç zedelemeyen başka bir dile çevirmek olanaksızdır. Böyle anlam yüklü sözcükler, kendi dillerinde, ilişkide buldukları deyimlerle, atasözleriyle birlikte yaşarlar. "Cümbür cemaat" başka bir dile taşınmak olanaksız olduğuna göre, her tekil aktarım ister istemez sakatlayıcı bir koparmaya yol açar.

Bunları söylemek, çeviri olanaksızdır ya da çeviri yapılmamalıdır, demek değildir. Nasıl ki, koparılan her çiçeğin ister istemez solacağı gerçeğinden, çiçek koparmamak gerektiği sonucu çıkarılmazsa. Ancak, aynı çiçekler hep koklanmak isteniyorsa, bu çiçekleri yetiştiren bahçelerin korunması gerekir. Diller için de durum aynıdır. Her dil dış dünyayı başka bir gözlükle algılar. İnsanlık, bu gözlüklerin sayısı ile varsıllaşır, insanlaşır. Öyleyse, kendisine insan diyen herkesin insanlığa karşı borcu, elinin erdiği her dil için bu koruma ve geliştirme savaşımını vermektir.

Ne var ki, doğası gereği, kişi bu savaşımı ancak kendi anadilinde en etken (müessir) bir biçimde yapabilir. Öyleyse, şu ya da bu topraklarda yaşayanların insanlığa karşı ödevi, kendi anadillerini korumak ve geliştirmektir. Türkiye'de başlıca iki dilin hatırı sayılır bir toplumsal tabanı vardır: Türkçe ile Kürtçe. Anadili Türkçe olanların görevi Türkçe'nin özleşip gelişmesine, anadili Kürtçe olanların görevi de Kürtçe'nin yetkinleşmesine çalışmaktır.

Görüldüğü gibi, konunun dışlayıcı bir ulusçulukla hiçbir ilişkisi yoktur. Buna karşılık, böyle bir yaklaşımı, geniş anlamda ulusçuluğun gereği saymak olanaklıdır. Ulusçuluk, kendi ulusunu dünya uluslar ailesinin eşit bir üyesi sayarak yüceltmeye çalışmaksa, Türk ulusunun büyük çoğunluğunu oluşturan Türk ve Kürt kökenli insanların anadillerini geliştirmek, böyle bir ulusçuluğun gereğidir.

Böyle bir gereğin Türkçe için daha da ivedi olduğunu söylemenin de dar bir ulusçulukla hiçbir ilgisi yoktur. Türkçe, Türkiye'nin hem devlet dilidir, hem de Kürt

kökenli yurttaşlar dahil, herkes için en yaygın düşünme ve iletişim aracıdır. Dolayısıyla, Türkçe'yi geliştirmek, anadili Türkçe olmayan yurttaşlarımıza karşı da bir borcumuzdur. Ancak, açıktır ki, bu borç ödenirken, yurttaşlarımızın kendi değişik anadillerini geliştirme çabalarına da omuz vermemiz gerekir. Bu hem insanlık, hem de yurttaşlık görevimizdir.

Böyle kucaklayıcı bir ulusçuluk anlayışı, insan sevgisinin ayrılmaz bir parçasıdır. Bu yaklaşımda, örneğin Almanca'yı geliştirmek, anadili Almanca olan İsviçrelilere de bir hizmettir. Dahası da var. Diyelim Fransızca bilen biri için, Fransızca'nın yetkinleştirilmesi, düşünme yeteneğinin artırılması demektir. Böylece o kişinin daha da insanlaşmasına katkıda bulunulmuş olur. Bugün en çok konuşulan arsulusal (beynelmilel) dil İngilizce olduğuna göre, anadili İngilizce olanların bu dili yetkinleştirmek için gösterdikleri çabalar, doğrudan doğruya insanlığa hizmettir.

Her dil bir dünyadır. Kişi öğrendiği her dille, insanlığın bir boyutunu daha içselleştirmiş olur. Dolayısıyla, edindiği yeni dil ne denli varıl olursa, insanlık kazanımının o ölçüde kapsamlı olacağı açıktır. Ancak, kaç kişi ikinci ya da üçüncü bir dili kendi anadili gibi öğrenebilir? Bunu başarılar, küçük bir mutlu azınlıktır. Bunlar, kendi anadillerinin eksikliklerini, öğrendikleri yabancı dillerle tamamlama; anadillerinin sonucu olan bulanıklıkları, belirsizlikleri aydınlığa kavuşturma olanağını bulurlar. Büyük çoğunluk ise bu olanaktan yoksundur. Büyük çoğunluk için insanlaşmanın enginliğine açılan tek pencere kendi anadilleridir. Bu çoğunlukların anadillerini geliştirmemek, onları insanlaşmanın görece daha aşağı bir düzeyine hapsedmek demektir.

Türkiye'de yabancı dil bilen bir bölüm aydının göremediği gerçek budur. Kendileri insanlık çevrenlerini (ufuklarını) genişletmiş olduklarından, bu eksikliğin büyük çoğunluk için ne denli yakıcı olduğunu görememektedirler. Büyük çoğunluğa bir yabancı dili kendi anadili gibi öğretemeyeceğimize göre, tek çıkar yol bu anadili olabildiğince geliştirmektir. Dil denen varlığın doğası gereği de, geliştirme ister istemez özleştirmeden geçer. Böyle olunca, özleştirme, insanlık kervanına daha etken bir biçimde katılma, kısacası uygarlaşma davası ile özdeş bir anlam taşır.

2. Dil Bir İnsan Hakları Sorunudur

Dilin uygarlıkla bu içsel bağı kavranınca, dilde özleşmenin demokratikleşme, yercilleşme (laikleşme), özette insan haklarını geliştirme ülküsüyle ilişkisi hemen görülebilir. Siyasetçinin "transformasyon, vizyon, resesyon, reaksiyon, iletişimasyon, devalüasyon" gibi sözcüklerle konuştuğu bir Türk (!) toplumunda, yurttaş neyi anlayacak ki siyasete katılma hakkını kullanabilsin? Böyle bir ortamda, siyasete katılmanın en düşük basamağı olan "siyasal gelişmelerden haberli olma" hakkı bile gerçekleşemez. Okumuşlar ne olup bittiğini iyi kötü anlarlar; büyük yığınlar ise bulanık birtakım algılarla yetinmek zorunda kalırlar. Fazıl Hüsnü Dağlarca'nın dupduru anlatımıyla: "Anı dil anlama eşitliği demektir."⁴ Anlama eşitliği olmayan yerde demokrasinin geliştirilebileceğini sanmak, boş bir düşür.

Dil, yercilleşme ülküsüyle de doğrudan doğruya bağlantılıdır. Avrupa'da Yeniçağ'ı başlatan Rönesans ile Reform atılımlarının temel taşlarından biri, kutsal kitapların anadillere çevrilmesidir. İnsanlar neye inacaklarına kendileri karar vereceklerse, bunun ilk

⁴Cumhuriyet, 29 Eylül 1985, siyaset eki, s. 12

koşulu inanacaklarını anlamalarıdır. Onun içindir ki, Türkiye'de din dilinin uzun yüzyıllar boyunca Arapça olarak kalması, yercilleşmeyi çok güçleştirmiştir. Aynı güçlük bugün de sürmektedir. Bu bakımdan, 1950 yılında Arapça ezana dönme, dil değişikliği kisvesi altında, gerçekte yercillik karşıtı bir devim (hareket) olmuştur. Oysa, açıktır ki, dil engeli nedeniyle yakarıların (duaların) bile anlaşılmadığı bir tapınmada, yercillik bir yana, dinsel inanç özgürlüğü bile kof bir kalıp olarak kalır.

Öz dil kullanımı, Fransızların üstelerek belirttikleri gibi, tüketici haklarının korunması bakımından da çok önemlidir. Evrensel pazarı ülkü edinmiş günümüz dünyasında, tüketicinin korunması artık önde gelen insan haklarından biridir. Çarşıdan aldığı bir dayanıklı tüketim malının kullanma kılavuzunu okuyan yurttaş, baştan sona yabancı sözcüklerle bezenmiş "açıklamalar"la karşılaşır, tüketici olarak hakkını nasıl koruyabilir? Edindiği malın kullanımını, bakımını doğru dürüst anlayamamışsa, kendisine zorunlu olarak verilen güvence (garanti) belgesinin ne değeri kalır? Şurası açıktır ki, aldığını verdiğini ayrıntısıyla tanıma olanağından yoksun bırakılmış bir kişi, pazarın egemen olduğu bir dünyada ikinci sınıf yurttaş olmaya yazgılıdır.

Öz Türkçe, sağlık hakkı ile de doğrudan doğruya ilgilidir. Eczaneden aldığı ilacın "prospektüs"ü (!) tamamen anlaşılmaz çorba bir dille yazılmış yurttaşın sağlık hakkı saldırı altında değil midir? Sayrıya (hastaya) rahatsızlığını anlama olanağını tanımamak, sağlık hakkı bir yana, insana saygı ile bile bağdaşmaz. Bizde ise durum, ne yazık ki böyledir. Bunun da nedeni, sağlıkbilim (tıp) alanında geçerli olan dil bilinçsizliğidir. Diyelim mide sancısından yakınan bir sayrıya, şu türden bir belge verilmesi, bizde olağandır: "Özofagus, Cardia, Fundus normaldi. Corpus ve antrum mukozası hiperemikti. Bulbus ve Duodenum ikinci kıtası normaldi. Tanı: Corpus ve Antrumda Gastritis." Böyle Türkçe olur mu? Bunu okuyan bir sayrı, yutaktan mideye sindirim yolunun ve onikiparmakbağırsağının sağlıklı olduğunu, buna karşılık mide ağzı ile midedeki sümük dokuda yangı oluştuğunu anlayabilir mi? Dikkat edilsin: Burada sorun, okumuşluk düzeyinin düşüklüğü değil, dilin yabancılığıdır. Türkçe'den başka dil bilmeyen biri, istediği denli "okumuş" olsun, yine de bu yabancı sözcükleri anlayamaz. Herkesin sağlıkbilim terimlerini inceden inceye bilmesi elbette beklenemez. Buna karşılık, bir ülkenin okumuşları bile sağlık dilinin en sıradan anlatımlarını olsun kavrayamıyorlarsa, yabancı sözcük tutkusu yüzünden yığınların sağlık hakkı hiçe sayılıyor demektir. Görüldüğü gibi, öz Türkçe, kimilerinin sandığının aksine, salt bir "aydın merakı" değildir. İnsanların sağlıklı yaşama gibi en temel haklarından birinin gerçekleşmesi bile buna bağlıdır.

Anayasa'ya bakılırsa, "herkes, manevî varlığını koruma ve geliştirme hakkına sahiptir"; "herkes, düşünce ve kanaat hürriyetine sahiptir"; "herkes, bilim ve sanatı serbestçe öğrenme hakkına sahiptir"; "kimse, eğitim ve öğrenim hakkından yoksun bırakılamaz". Bütün bunlar güzel de, yabancı sözcüklere boğulmuş yoz bir dille bu hak ve özgürlüklerin hangisi gerçekten kullanılabilir? Düşünce özgürlüğü açısından, herhangi bir düşüncenin yasaklanmasından da önemli olan şey, düşünce oluşturma olanağının bulunmasıdır. Düşünce oluşturulamıyorsa, düşünme hakkı başlamamıştır ki sınırlanmasının ya da sınırlanmamasının bir anlamı olsun.

Yukarıda belirtildiği gibi dil, düşüncenin hem aracı, hem de gericidir. Yabancı sözcüklerle gerçeğe şaşı bakan bir dille, düşünce serpilemez. Güdük bırakılmış bir düşünme olanağının özgür olup olmaması, ister istemez ikincil bir sorun düzeyinde kalır. Temel sorun, bu olanağın yaratılmasıdır. Bütün temel bilimleri tepeden turnağa yabancı

terimlerle bezenmiş bir ülkede, tek "suçları" anadillerinden başka dil bilmemek olan insanların "bilimi serbestçe öğrenme" hakkından söz etmek, acı bir alaydan başka bir şey değildir.

Onun içindir ki Türkiye'de, bilimde, sanatta ya da yordambilgisinde (teknolojide), gitgide üstelenerek yabancı dil bilgisi aranmaktadır. Bunun bir tek anlamı vardır. Yurttaşlarımıza: "Sen anadilinde yetindiğin sürece, ne bilimde, ne sanatta, ne de yordambilgisinde evrensel ölçülere ulaşamazsın," denmektedir. Türkçe evrensel bir düzeye ulaştırılacağına, anadilleri Türkçe olanlar yabancı bir dille düşünce üretmeye zorlanmaktadır. Yabancı dil öğrenmenin yararlı olduğunda kuşku yoktur. Ancak, bir kere, kendi anadillerinde yetkin olmayanların yabancı dilleri doğru dürüst öğrenmeleri pek güçtür. İkincisi, herkese yabancı dil öğretilmeyeceğine göre, bilimde, sanatta ya da yordambilgisinde, büyük yığınlar bile bile geri bırakılacak demektir. Bilim, sanat ya da yordambilgisi terimlerine öz Türkçe karşılıklar bulmaya karşı çıkanlar ya da bu davayı önemsemeyenler, gerçekte kendi halklarına düşünme hakkını çok görenlerdir.

Kısacası, öz Türkçe davası savsanarak (ihmal edilerek) yurttaşı ne siyasette, ne de geçimsel (iktisadi) ilişkilerde bilinçli bir "taraf" durumuna getirmek olanaksızdır. Olanı biteni doğru dürüst izleyemeyen yurttaş "oyuncu" olamaz. Ya kendisine oyun oynanır, ya da düpedüz oyun dışı bırakılır. Dil yozlaşması yüzünden bireysel temel haklarından gereğince yararlanamayan yurttaş ise, kişi olarak, "maddî ve manevî varlığını" geliştiremez; tek sözcükle, "güdük" kalır. Onun içindir ki, dil davası, geniş anlamda bir insanlık sorunu olmanın yanı sıra, dar anlamda insan haklarının da temelinde yer alan bir sorundur.

3. Dil Bir Siyasal Sorundur:

Bütün toplumu ilgilendiren her konu gibi, dil de siyasal bir tutum gerektirir. Uygulamada da hep öyle olmuştur. Dilde bir sorun olduğu algılanır algılanmaz, bu alanda siyasal savaşım başlamıştır. Bu savaşımı, yazın adamları önde götürmüşlerdir. Birçok yerde, siyaset adamları onlara omuz vermiştir. Aşağıda, Fransa ile Türkiye'de bu konuda neler yapıldığına değinilecek. Ancak, dil siyasal savaşımının bu iki örnekle sınırlı kaldığını sanmak büyük bir yanlılığı olur.

Gerçek şudur ki, bütün büyük diller bilinçli bir çaba ile geliştirilmişlerdir. İlk büyük örnek, Yunanca karşısında Latince'yi geliştiren Vergilius, Cicero gibi, İ.Ö. birinci yüzyılın ünlü Romalı yazarlarınca verilmiştir. Aynı işi, daha sonra, Araplar da yapmışlardır. Yunan dilinin terimlerinin çevrilmesi için Abbasi halifesi Elmemun (9. yüzyıl) Bağdat'ta "Beytülhikme" adıyla bir "akademi" kurdurtmuş ve böylece, otuz kırk yıl içinde yetkin bir Arapça'nın oluşturulmasını sağlamıştır.⁵

On dördüncü yüzyılın başında Dante, Latince ile İtalyanca arasında gidip geldikten sonra, siyasal anlamı açık bir yeğlemeyle İtalyanca'ya yönelmiştir. Aynı tutum, on altıncı yüzyılın başında Luther tarafından sergilenmiştir. Başta Saksonya lehçesi olmak üzere çeşitli Alman lehçe ve ağızlarından yararlanan Luther, yabancı sözcüklere yer vermediği İncil çevirisinde, bilinçli bir çabayla ortalama bir Almanca yazın dili yaratmıştır. Luther'in öğrencisi olan Agricola, aynı yüzyılda, Fin yazın dilinin temelini atmıştır.

⁵Sadri Maksudi, a.g.k., s. 45.

Aşağı yukarı aynı dönemde yaşayan Shakespeare'in çağcıl İngilizce'nin oluşumundaki payını herkes bilmektedir. On yedinci yüzyılda Komensky, ülkesinde Latince yerine Çekçe eğitime önyak olmuştur. Macarlar da, dillerini geliştirme çabasını, on sekizinci yüzyılın sonundan itibaren, büyük bir direşkenlikle yürütmüşlerdir.

Yirmi beş ülkede dili düzene sokmak için harcanan çabaları özetleyen Agop Dilâçar, Macarların sözcük türetme yöntemlerini şöyle anlatıyor: "Yenicilerin yöntemi başlıca şu yollardan yürümüşdür: eski sözcükleri diriltmek; ağız sözcüklerini yazında kullanmak; sözcükleri kırmak, kısaltmak, parçalamak, bitişirmek, parçalanarlara bağımsızlık vermek; donmuş kökleri bağımsız olarak canlandırmak; ses uyumu sağlamak; eklerle sözcük türetmek; dilde bulunmayan kavramları anlatan yabancı sözlere çeviri yoluyla dile almak; ve her şeyden sonra, yeni sözcüklere bir yaşama savaşı hakkı, anlamlara yerleşip durulması için de bir ara süresi tanımak."⁶

Bu ayrıntılı alınıda da görüldüğü gibi, dil birçok ülkede bir "siyasal mühendislik" işi olmuştur. Büyük dillerin, bilinçli çabalar olmadan kendiliğinden geliştiğini sananlar çok yanılıyorlar. Sadri Maksudi'nin (1930 Türkçesiyle) dediği gibi: "Dil daima yaratılır; iptidai halklarda şursuz yaratılır, medeni olmak isteyen milletlerde ise şuurla yaratılır. Dil yaratılmazdan murat, dillerin esas unsurları, söz kökleri hazinesi ve gramer şekilleri değiştirilemez, demektir."⁷

Dil alanında en tehlikeli olan savlardan (iddialardan) biri de, "dil doğal gelişimine bırakılmalıdır" savıdır. Tehlikesi, bu görüşün ilk anda çok doğru görünmesidir.⁸ Oysa, biraz düşünüldüğünde, bunun aldatıcı olduğu hemen görülür. Dil bilincinin doğmadığı dönemlerde, gerçekten de, "doğal" denmese bile "kendiliğinden" diye nitelenebilecek bir gelişim olmuştur. Ancak, dil sorunu bir kez ortaya atıldıktan sonra, artık yansız kalma, işi oluruna bırakma gibi seçenekler kalmamıştır. Hepimiz ister istemez bir yan tutmaktayız. Türkiye'de her aydın, daha ağızını açtığı ya da kalemi eline aldığı anda, dil kavgasında yerini alır. Böylece de ortada "doğal" gelişim diye bir şey kalmaz. Böyle olması için, konuşma ya da yazı konusunun dil olması da gerekmez. Herhangi bir konuda düşünce yürütülmekte olunması yeter. Dahası, kişinin dil konusundaki tutumu bilinçsiz bile olabilir. Örneğin, çok sıradan bir işimize ilişkin olarak "ayakyolu" yerine "tuvalet" (ya da "hela", "W.C" vb.) dediğimiz an, yan tutmuş oluruz. Bundan kurtulmak olanaksızdır.

Onun içindir ki, Türkiye'de, bilinçli olsun ya da olmasın, en yaygın siyasal kavga, dil kavgasıdır. Herkes bunun içindedir. Sorun, bu kavgada, ileriden yana mı, geriden yana mı tutum takınılacığıdır. Yoksa, tutum takınmamak diye bir seçenek yoktur. Durum böyle olduğuna göre de, en ussal çözüm, hiç değilse yaptığını bilerek yapmaya çalışmaktır.

FRANSA ÖRNEĞİ

Bugün dünyada ulusal dilini devlet eliyle ciddi bir biçimde koruyan belki de tek ülke Fransa. Onun için bu örnek üzerinde önemle durmak gerekiyor.

⁶Agop Dilâçar, a.g.k., s. 14.

⁷Sadri Maksudi, a.g.k., s. 76.

⁸Bu satırların yazarı da, gençliğinde, uzun süre kendini bu aldatmacaya kaptırmıştır.

Fransızlar aşağı yukarı 1960'lı yılların ortalarında, devlet desteği olmadan anadillerini İngilizce'nin yayılmacılığında koruyamayacaklarını anladılar. İlk önemli girişim, 1966 yılında, Fransız dilinin savunulması ve yaygınlaştırılması için kararname ile bir yüksek kurul ("haut comité") kurulması oldu. Daha sonra, bu yönetsel yapı hem önemli değişikliklere uğradı, hem de sorumluluk alanı tüm dünyada Fransızca konuşan toplulukları kapsayacak biçimde genişletildi. Yönetsel örgütlenme alanında, Fransızlar devletin doruğunda iş gören böyle bir yüce kurulla yetinmediler. Adım adım, hemen hemen her bakanlıkta, bir ya da birden çok sözcük kurulu (terminoloji komisyonu) kurmaya giriştiler. Bu sözcük kurullarının görevi, doruktaki yapının eşgüdümünde, kendi özgül alanlarında kullanılan Fransızca'yı koruyup geliştirmek, özellikle de yordamsal (teknik) ilerlemeler sonucunda ortaya çıkan İngilizce terimlere karşılık olarak Fransızca yeni terimler yaratmaktır.

Yönetsel yapı böyle adım adım kurulurken, bir yandan da, dil konusundaki bu yeni yaklaşımı genel tüzel kurallara bağlayacak düzenlemeler yapıldı. Bu düzenlemelerin en önemlisi, 31 Aralık 1975 günü kabul edilen ve bugün de yürürlükte bulunan Fransız Dilinin Kullanılmasına İlişkin 75-1349 sayılı yasa. (Bkz. 4 Ocak 1976 günlü *Journal officiel*.)

Özellikle 1980'li yılların başından itibaren Fransızlar bu çabalarını daha da artırdılar. Sonuçta ortaya, hem yönetsel yapıya, hem de dilin kullanılmasına ve geliştirilmesine ilişkin olarak, kimileri öncekilerini değiştiren ya da kaldıran, kimileri ise yepyeni kuruluşlar ya da kurallar getiren kabarık bir düzenleme yığını çıktı. Bu durum karşısında Fransızlar, Fransız dili konusunda yaptıkları çeşitli düzenlemeleri *Journal officiel*'in (resmi gazete) özel bir sayısında toplu olarak yayınlama uygulamasını başlattılar. Fransız resmi gazetesinin bu işe ayrılmış bulunan 1468. sayısının bugüne dek birden çok baskısı yapıldı. Fransız Büyükelçiliği'nin Paris'ten getirebildiği son baskı, yedincisi ve Nisan 1991 tarihini taşıyor.⁹ 307 sayfalık bu kalın kitapta,¹⁰ hem bugün yürürlükte olan belli başlı tüzel düzenlemeler, hem de çeşitli sözcük kurullarının ürettikleri Fransızca sözcüklerin toplandığı bir sözlük bulunuyor. Sözlükte, yeni üretilen terimlerin İngilizce karşılıkları verildiği gibi, kaçınılması gereken yanlış kullanımlar da belirtiliyor. Bu resmi terimler sözlüğü, ayrıca, bilgi bankasına yüklenmiş ve böylece, dünya çapında bilgi alışveriş ağına da bağlanmış. Aşağıda verilen bilgiler işte özellikle bu kaynağa dayanıyor. (Kaynağın resmi adı, *Dictionnaire des Termes officiels*. Bundan sonra, DTO diye anılacak.)

DTO'da başlığı verilen tam 102 düzenleme var. Bunların içinde, bir krallık buyruğu, iki yasa, on dört kararname, yetmiş dokuz karar, altı tane de genelge bulunuyor. Bu 102 düzenlemenin yirmi biri, genel metinler; kırk üçü, bakanlık sözcük kurullarının kurulmasına ilişkin; otuz sekizi de, kullanılması gereken sözcükleri sıralıyor. Genel metinlerle bakanlık kurullarının kuruluşuna ilişkin düzenlemelerin hepsi yürürlükte değil.

⁹Bu yayımları bana sağlayan Bilimsel ve Kültürel İşbirliği Müsteşarı Sayın Bernard Malauzat ile arama taramadan tıpkıçekim (fotokopi) almaya dek işin gerçek yükünü omuzlayan elçilik görevlisi Sayın Canan Aybay'a candan teşekkürü borç bilirim.

¹⁰Bu yazı teslim edildiği sırada elime geçen *Le Monde Diplomatique*'in Nisan 1994 sayısından öğrendiğime göre, en son baskı 1994 yılında, 462 sayfa olarak çıkmış. Bkz. s. 32: Bernard Cassen "Parler français ou la 'langue des maîtres?'" [Fransızca mı, 'Efendilerin Dilini' mi Konuşmalı?], 9 sırasayılı altıyazı.

Bunların bir bölümü, yine sözü edilen 102 düzenleme arasında yer alan daha yeni düzenlemelerle, ya önemli ölçüde değiştirilmiş, ya da yürürlükten kaldırılmış. (DTO, yürürlükte bulunmayanların yalnızca adlarını belirtiyor, metinlerini vermiyor.) Buna karşılık, DTO'da yayınlanmış bulunan ve kullanılacak sözcükleri sıralayan düzenlemelerin hepsi yürürlükte.

Genel düzenlemelerin ilk ikisi, Fransız tarihine ilişkin. Fransızlar DTO'da bunlardan söz ederek devletin dile ilgisinin çok gerilere gittiğini göstermeye çalışmışlar. İlk metin 1539 yılında, I. François zamanında çıkarılmış Villers-Cotterêts buyruğu. Kral bu buyruğuyla ("ordonnance"), genellikle tüze dilinde, özellikle de yargı kararlarında, Latince'nin yerine Fransızca'nın kullanılmasını zorunlu kılmış. İkinci tarihsel düzenleme ise, Yıldırı ("Terreur") döneminde, 20 Temmuz 1794'te (o zamanki takvime göre: "2 thermidor an II") çıkarılmış bulunan 118 sayılı yasa.¹¹ DTO'da sözü edilen eski tarihli başka bir düzenleme yok. Buna da şaşmamak gerekir. Fransızca, 1634'te Richelieu'nün Fransız Akademisi'ni kurmasında görüldüğü gibi, devletçe her zaman önemsenmiştir. Ancak bu dilin, özellikle on sekizinci yüzyılın başında arsulusal ilişkiler dili (diplomasi dili) olarak tanınması, öte yandan da, dünya çapında etkili olan bir Fransız ulusal yazınının yaratılmış bulunması, devletin bu konuya özel bir ilgi göstermesini gereksizleştirmiştir. Örneğin, Fransız anayasalarının hiçbirine resmi dilin Fransızca olduğunu belirten bir hüküm koyma gereği duyulmamıştır. Bugün yürürlükte olan 1958 Anayasası'nın ikinci maddesinde, cumhuriyetin temel nitelikleri sayılmış, ulusal bayrak ile ulusal marş belirlenmiş, ancak devlet dilinden söz edilmemiş. Anlaşılan, tıpkı Paris'in başkent oluşu gibi, bu konu herkese öylesine doğal görünmüş ki, anayasalara bu yolda hüküm koymak kimsenin usuna gelmemiş. Sonuçta, 1794'ten 1966'ya dek, Fransızca'yı konu alan resmi düzenlemeler yapma gereği duyulmamış. Bu bakımdan 1966, Fransızca'nın artık gerçekten tehlikede olduğunun ayırıcına varıldığını gösteren çarpıcı bir silkinin döneminin başlangıcı oluyor. Ondan sonra da, yöneticilerin siyasal eğilimleri bu alanda hiçbir ayrılığa yol açmıyor. O dönüm noktasından beri, de Gaulle, Giscard d'Estaing, Mitterand hep aynı doğrultuda tutum takınmışlardır.

Bugün Fransa'da devletin dil konusunda yaptıklarını somut olarak görmek için, önce en temel düzenleyici metin olan 1975 yasasına ve buna koşut olarak çıkarılan genelgelere, sonra bu amaçla oluşturulan yönetsel yapıya, son olarak da bu düzenlemelerin uygulamadaki sonuçlarına bir göz atmak gerekiyor.

31 Aralık 1975 gün ve 75-1349 sayılı yasa dokuz maddeden oluşuyor. En önemli maddesi, birinci maddesi. Burada, herhangi bir malın ya da hizmetin adlandırılmasında, sunumunda, tanıtımında, kullanma kılavuzunda, güvence belgesinde, satışa ilişkin belgelerinde (fatura, makbuz, vb.), Fransızca'nın kullanılması zorunlu kılınıyor. Ayrıca, Fransızca karşılığı bulunan bir yabancı terimin ya da deyişin kullanılması da yasaklanıyor. Buna karşılık, yabancı dilde çeviriler eklenmesi serbest. Aynı kurallar, radyo ve televizyon aracılığıyla yapılan yayımlara da uygulanıyor. Ancak, ikinci maddede, geniş yığınlarca adları yaygın olarak bilinen birtakım yabancı kökenli ürünler bu düzenlemenin dışında tutuluyor. Üçüncü maddede, bu kurallara uymayanlar için yaptırımlar öngörülüyor. Dördüncü ve beşinci maddelerde, Fransa'da yapılan iş sözleşmelerinin ve iş önerilerinin de birinci madde kurallarına uyacağı, ancak çalıştırılan

¹¹ Robespierre'in idamından sekiz gün önce çıkarılmış olan bu yasaya göre, bundan böyle, ayraksız bütün kamu işlemleri, "her durumda ve her yerde" Fransızca yapılacaktır.

yabancılar için, bir de kendi dillerinde çeviriler eklenebileceği belirtiliyor. Altıncı maddede, hangi sıfatla olursa olsun kamuya ait bir malı (taşınır ya da taşınmaz) kullanan kişilerin, duyurularını Fransızca yapacakları ve Fransızca karşılığı bulunan yabancı anlatımları kullanamayacakları hükme bağlanıyor. Yabancıların gelip gittiği yerlerde yabancı dilde çeviriler konması serbest. Bu kurallara uymayan kamu malı kullanıcılarından, yapılan sözleşmede ya da verilen ruhsatta bu yolda hüküm bulunmasa bile, kamu malını kullanma hakkı geri alınabilecek. Yedinci maddede, devletin yaptığı her türlü yardımın (sübvansiyon) yasadaki kurallara uyulmasına bağlı olduğu, uymama durumunda yardımın geri alınabileceği öngörülüyor. Sekizinci maddede, kamu kurum ve kuruluşlarının imzaladıkları her türlü sözleşmenin Fransızca olacağı ve Fransızca karşılığı bulunan hiçbir yabancı terim ya da deyiş içeremeyeceği; ancak yabancılarla imzalanan sözleşmelerin, Fransızca'yla aynı geçerliğe sahip yabancı dilde çevirilerinin de bulunabileceği öngörülüyor. Dokuzuncu maddede, yasanın özel kişileri ilgilendiren birinci, ikinci ve altıncı maddelerinin bir yıl sonra, ötekilerin ise hemen yürürlüğe gireceği belirtiliyor.

DTO'nun yasadan hemen sonra metnini verdiği bir düzenleme, milli eğitim bakanlığı müsteşarınca,¹² ülkedeki bütün kamu eğitim ve araştırma kurumlarının en üst yöneticilerine gönderilen 30 Aralık 1976 günlü genelge. Bu metnin içeriğine bakıldığında, neden yasadan hemen sonra yer aldığı kolayca anlaşılıyor. Müsteşar burada, yabancı bir dilin öğretimi gibi ayrık durumlar dışında, eğitimin, öğretimin, araştırmaların, bilimsel toplantıların, tezlerin ve başka yayınların Fransızca yapılmasını istiyor. Kullandığı gerekçelerden biri çok ilginç. Genelge şöyle diyor: Anayasaya göre, yurttaşlar eğitimden, öğretimden, ekinden yararlanmada ve kamu görevlerine girişte eşit hakka sahip. Dolayısıyla, kamu parası kullanılan herhangi bir alanda etkinliğin yabancı dilde yapılması, yurttaşların bu hak eşitliğine açıkça aykırı.

Başbakanın bakanlara ve müsteşarlara gönderdiği 14 Mart 1977 günlü genelge de çok ilginç. Bunun amacı, 31 Aralık 1975 günlü yasanın uygulanmasına açıklık getirmek. Genelgede yasanın amacı şöyle özetleniyor: En geniş anlamıyla Fransız "tüketicisini" (özel mal ya da hizmet tüketicilerini, kamu malını kullananları, her türlü kamu hizmetinden ve iletişim araçlarından yararlananları), yabancı dilde olan ya da yabancı sözcük taşıyan açıklamaları yanlış ya da eksik anlamadan kaynaklanabilecek her türlü zarara karşı korumak. Bu amaca ulaşmak için, yasa ayrıntılı bir biçimde açıklanıp yorumlanıyor. Örneğin, kamuya ait bir yere asılan bir özel duyurunun da yasanın altıncı maddesinde kamu malı kullanıcıları için getirilen kurallara uyması gerektiği belirtiliyor.

Araştırma ve yordambilgisinden (teknolojiden) sorumlu devlet bakanının, büyük araştırma ve yordambilgisi kuruluşlarına gönderdiği 22 Eylül 1981 günlü genelge de çok çarpıcı. İlk tümcesi şöyle: Araştırma, doğası gereği arısal olsa da, bu olgu, kongre ve toplantılarda sunulan bildirilerde Fransızca'dan vazgeçilmesini hiçbir biçimde haklı göstermez. İkinci tümce de şöyle: Arısal işbirliğine açılma, "ulusçuluktan istifa" demek olamaz. Genelgenin sonunda ise, bundan böyle, yabancı dilde yapılacak

¹²Bu bölümde müsteşar, "secrétaire d'Etat" karşılığı olarak kullanılıyor. Gerçekte, Fransa'daki bu görev, bizim bakanlık müsteşarlığımızdan çok değişik. Bizde karşılığı yok. Fransa'da "secrétaire d'Etat"lar, başbakanlığa ya da belli bir bakanlığa bağlı olarak çalışan, ancak bakanlar kurulu üyesi olmayan yardımcı bakanlar.

toplantılara akçal ya da yordamsal (teknik) hiçbir yardımda bulunulmayacağı açıkça belirtiliyor.

DTO'da yayınlanan son genelge, 20 Ekim 1982 tarihini taşıyor. Bununla, 14 Mart 1977 günlü başbakanlık genelgesinde bir değişiklik yapılarak, Fransızca kullanımına ilişkin bütün kuralların, dışarıdan satın alınan yabancı mal ve hizmetler için de geçerli olduğu özellikle vurgulanıyor.

Genel kurallar böylece belirtildikten sonra, şimdi de, ulusal dili koruma amacıyla 1966'dan başlayarak kurulan yönetsel yapının, türlü değişikliklerden sonra bugün ulaştığı son durumuna bir göz atılacak. Fransa'da, 12 Mart 1984 gün ve 84-171 sayılı kararname ile, cumhurbaşkanının başkanlığında, Fransızlardan ve yabancılardan oluşan bir Fransızca Konuşanlar Yüksek Kurulu ("Haut Conseil de la Francophonie") kuruldu. Görevi, Fransızca'nın çağdaş dünyadaki yerini belirlemek ve güçlendirmek. Bu amaçla, özellikle eğitim, iletişim, bilim ve yeni yordamlar (teknikler) alanında verileri karşılaştırıyor, deneyimleri tartışıyor ve her yıl bir yazanak hazırlayarak eylem yönleri öneriyor. Üyeleri ve genel yazmanı cumhurbaşkanınca seçiliyor. Ödenegi, dışişleri bütçesinden karşılanıyor.

11 Mart 1986 gün ve 86-439 sayılı kararname ile bakanlıklarda sözcük kurulları (terminoloji komisyonları) kuruldu. Her bakan, özellikle bu konuda sorumlu olacak bir yüksek memurunu görevlendiriyor. Kurulların görevi, kendi sorumluluk alanlarında Fransızca'nın eksikliklerini saptamak, önerileri toplayıp geliştirmek, bunları özeğin (merkezin) eşgüdümüne sunmak, yeni benimsenen terimlerin yayılmasına çalışmak. Sözcük kurullarında, hem özeğin, hem milli eğitim bakanlığının, hem araştırma ve yordambilgisi bakanlığının birer temsilcisi, hem de ilgili bakanlıkta özel olarak bu işle görevlendirilen yüksek memur kesenkes bulunuyor. Bunun dışında, sözcük kurullarının yapısı çok esnek. Bakan, ilgili gördüğü herkesi, örneğin özel kesimde bu etkinlik alanında çalışan ya da Fransızca konuşulan başka ülkelerden gelen uzmanları, buraya alabiliyor. Amaç, kabulmayı, dolayısıyla da ilgiyi, olabildiğince yüksek tutmak. Özeteki üst kurulun onayladığı yeni terimler, başbakanlık ya da milli eğitim bakanlığı kararı olarak resmi gazetede yayınlanıyor. Bunların devlet belgelerinde (yönetsel düzenlemelerde, sözleşmelerde, vb), devlet okullarında ve devletten yardım gören ya da onun denetimine bağlı olan okullarda hemen kullanıma sokulması zorunlu. 1975 tarihli yasanın öngördüğü alanlarda ise, kullanma zorunluluğu kararın yayımından altı ay sonra başlıyor. Bu kararlarda, kullanılması zorunlu kılınan terimlerden başka, kimi zaman, az sayıda da olsa, kullanımı yalnızca öğütlenen terim dizelgelerine (listelerine) de yer veriliyor.

22 Ağustos 1988 gün ve 88-886 sayılı kararname ile dışişleri bakanına bağlı olarak çalışan bir bakana ("ministre délégué"¹³), Fransızca'nın korunması, geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması işlerinde özel bir sorumluluk verildi. Bu bakan, cumhurbaşkanına bağlı olarak çalışan yüksek kurula da üye kılındı. Uygulamada bu kişi, resmen başbakanın omzunda görünen Fransızca'ya ilişkin görevlerin önemli bir bölümünü yerine getiriyor.

¹³Bu görevin bizde karşılığı yok. "Ministre délégué"ler, tıpkı daha önce sözü edilen "secrétaire d'Etat"lar gibi, başbakanın ya da belli bakanların birtakım yönetsel sorumluluklarını yüklenen bir tür yardımcı bakandırlar. Ancak, "secrétaire d'Etat"ların aksine, "ministre délégué"ler bakanlar kurulu üyesidirler.

2 Haziran 1989 gün ve 89-403 sayılı kararname, iki yeni kuruluş getirdi: Fransız Dili Üst Kurulu ("Conseil supérieur de la Langue française") ile Fransız Dili Yazmanlık Kurulu ("Délégation générale à la Langue française"¹⁴). Bu iki kuruluş da başbakanlığa bağlı.

Üst kurulun görevi, Fransız dilinin içte ve dışta korunması, geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması konularında, ayrıca da, yabancı dillere karşı izlenecek siyaset konusunda, başbakanın, milli eğitim bakanının ya da Fransızca konuşanlar bakanının istemi üzerine, görüş geliştirmek. Bu üst kurula, doğal üyeler dışında, başbakan tarafından, dört yıllığına 19-25 kişi atanıyor. Yeniden atanmak olanaklı. Kurulun başkanı, başbakan. Ancak, milli eğitim bakanı ya da Fransızca konuşanlar bakanı, gerektiğinde onun yerini alabiliyor. Üst kurulun doğal üyeleri ise şunlar: milli eğitim bakanı, Fransızca konuşanlar bakanı, Fransız Akademisi ile Bilimler Akademisi'nin sürekli yazmanları (ya da temsilcileri). Üst kurulun başkan yardımcısı, kendi içinden, bakanlar kurulu kararıyla atanıyor. Kurul, yılda en az iki kez toplanıyor. Kendisine yön veren, hükümet. Kurul da, belirlenen bu doğrultuda yönergeler hazırlıyor.

Yazmanlık kurulu, özellikle eşgüdümle görevli. Hem üst kurulun yazmanlık işlerini görüyor, hem de, başa bakanlıklar olmak üzere, çeşitli devlet kuruluşlarıyla bağlantıyı sağlıyor. Yazmanlık kurulu başkanı, bakanlar kurulu kararıyla atanıyor. Üst kurul başkan yardımcısı ile, yakın işbirliği içinde çalışıyor. Dil çalışmalarına ilişkin bütçe ödeneklerinin belirlenmesi ve harcanması da, esas olarak onun sorumluluğunda.

Hem üst kurulun, hem de yazmanlık kurulunun ödenekleri, başbakanlık bütçesinden karşılanıyor. Öte yandan, çeşitli kurullar arasında bağlantı kurulmasına önem veriliyor. Bu amaçla, üst kurulun başkan yardımcısı ile yazmanlık kurulu başkanı cumhurbaşkanına bağlı yüksek kurulun çalışmalarına katıldığı gibi, yüksek kurulun genel yazmanı ile yazmanlık kurulu başkanı, üst kurulun çalışmalarına katılıyorlar.

Görüldüğü gibi, Fransızların ulusal dillerini kollamak için özekte kurdukları yönetsel yapı kısaca şöyle: 1) Cumhurbaşkanına bağlı, tüm dünyada Fransızca konuşanlara yönelik bulunan ve genellikle yılda bir kez toplanan bir yüksek kurul; 2) Başbakanlığa bağlı, dil yönetimine ilişkin esas kararları veren ve yılda en az iki kez toplanan bir üst kurul; 3) Bu üst kurulun kararlarını yaşama geçiren ve bu amaçla üst kurul ile devlet kuruluşları arasında bir iletişim kayışı görevi gören bir yazmanlık kurulu; 4) Bakanlıklarda yer alan sözcük kurulları.

Bu yapıda en önemli kuruluş, üst kurul. Buna da yön veren hükümet. Dolayısıyla esas yük, biçimsel olarak başbakanın omzunda. İşte bu nedenle, başbakana özgül olarak bu konuda yardım etmekle görevlendirilmiş bulunan bir bakan var (yukarıda sözü edilen "ministre délégué"). Ayrıca, milli eğitim bakanı ile Fransızca konuşanlar bakanı da, bu konularda başbakana özel olarak yardım etmekle görevliler.

Yönetsel yapıyı böylece özetledikten sonra, bir de bunun uygulamadaki sonuçlarına bakmak gerekiyor. Uygulamada hemen dikkati çeken en büyük sonuç,

¹⁴Buradaki "délégation", komisyon ya da komite anlamına geliyor. Bunu Türkçe'ye Yazmanlık Kurulu diye çevirirken, özellikle bu kurulun yaptığı işlere bakıldı.

bilimsel ve yordamsal (teknik) alanda baş döndürücü bir hızla ortaya çıkan yenilikleri karşılamak için durmadan yeni terimler yaratılması ve böylece, alanın İngilizce sözcüklere bırakılmaması. DTO'da şu anda 3071 sözcük resmi kararla kullanıma sürülmüş bulunuyor. Bunların bütün devlet belgelerinde, devlete bağlı okullarda ve 1975 tarihli yasanın öngördüğü tüm alanlarda kullanılması zorunlu. (Ancak çok küçük bir bölümünün kullanılması öğütlenmekle yetinilmiş.) Dolaşıma sokulan sözcükler şu alanları kapsıyor: 1) Yabancı ülke ve başkent adları; 2) Tarım; 3) İşitsel-görsel araçlar ve tanıtımcılık; 4) Elektronik parçalar; 5) Savunma; 6) Geçimsel (iktisadi) ve akçal işler; 7) Uğraş (meslek), görev, rütbe ya da san (unvan) adlarının dişilleştirilmesi ("féminisation"); 8) Bilişim; 9) Adalet; 10) Deniz; 11) Çekirdeksel (nükleer) mühendislik; 12) Yaşlılar; 13) Yeryağı (petrol); 14) Sağlık; 15) Spor; 16) Uzay yordamları (teknikleri); 17) Uziletişim (telekomünikasyon); 18) Havada ve uzayda uzaktan saptama ("télé-détection aérospatiale"); 19) Gezmenlik (turizm); 20) Ulaştırma; 21) Kent ve konut.

Görüldüğü gibi, bu alanların her biri illa da bir bakanlığa denk düşmeyebiliyor. Gerçekten de uygulamada, bir bakanlıkta değişik alanlarda birden çok sözcük kurulu kurulabildiği gibi, örneğin ORTF (ulusal radyo-televizyon kurumu) gibi bakanlık olmayan kurumlarda da sözcük kurulları oluşturulabiliyor. Dahası, herhangi bir kurumun yapısı içinde yer almayıp doğrudan doğruya yazmanlık kuruluna bağlı olarak görev yapan sözcük kurulları da bulunabiliyor. Öte yandan, uğraş adlarının dişilleştirilmesi örneğinde olduğu gibi, konuyla ilgili bir bakan, başbakan kararıyla görevlendirilebiliyor. Kısacası, oldukça esnek bir yapı kurulmuş bulunuyor. Üstelik de Fransızlar, geleneksel değişimsever özelliklerine uygun olarak, bu yapının her düzeyinde sık sık değişiklikler yapıyorlar¹⁵.

Sonuç olarak, Fransa'da devletin Fransızca'yı korumak, geliştirmek ve dünyada yaygınlaştırmak için büyük bir çaba içinde bulunduğu görülüyor. Bir yandan özellikle tüketiciye mal ve hizmet sunan herkes temiz bir Fransızca kullanmaya yasa yoluyla zorlanırken, öte yandan hem cumhurbaşkanlığı, hem başbakanlık, hem de bakanlıklar düzlemine yayılan bir örgütlenme ile devlet dil konusunda kendini sıkı bir düzene bağlamış bulunuyor. Buna ek olarak devlet, söz geçirebildiği bütün eğitim ve araştırma kurumlarında, Fransızca'nın korunup yüceltilmesi, özellikle de İngilizce ile karıştırılıp yozlaşırılmaması için bütün ağırlığını koyuyor.

¹⁵ Bu satırlar yazıldıktan sonra yayınlanan birtakım gazete haberlerinden, Fransız Hükümeti'nin Fransızca'yı korumak için yeni bir atılıma hazırlandığı anlaşılıyor. 8 Mart 1994 günlü Cumhuriyet'te yayınlanan şu satırlar, söz konusu atılımın niteliği konusunda bir fikir veriyor: "Fransa Kültür Bakanı Jacques Toubon Bakanlar Kurulu'na sunduğu yasa tasarılarında, yabancı terimlerin ve kelimelerin ilanlarda kullanılmasının yasaklanması, şirketlerin anlaşmalarında sadece Fransızca kullanmaya zorlanması ve karşı gelenlerin cezalandırılması öngörülmüyor. ... Hükümetin Fransızcanın korunması konusunda dişlerini göstermesi olarak yorumlanan yasa tasarısı, birçok alanda Fransızcanın kullanılmasını zorunlu kılıyor: Kullanma kılavuzlarında, garanti ve hizmet belgelerinde, faturalarda, iş ilanlarında, şirket içi yazışmalarda, tanıtımlarda, hatta konferanslarda... Elektronik aletlerin kullanım kılavuzlarında Japonca veya İngilizce açıklamalar artık yeterli değil, açıklamaların Fransızcasının da mutlaka bulunması gerekli. Yasa tasarısı, yabancı terimlerin Fransızca karşılıkları varsa bunların kullanılmasını zorunlu kılıyor. ... Yasa tasarısı yazılı, sözlü ve görüntülü tüm reklamları kapsıyor. İçeriğinde yabancı deyim ve terim bulunan reklamlar, yasa tasarısı kabul edilirse ekrana veda edecek."

TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Türkler, öteden beri, dil sancısı çekerler. Oysa, anadilleri çok köklüdür. Bugün bilinen en eski Türkçe yazılı ürünler beşinci yüzyıla dek uzanmaktadır. Türkçe, özellikle ses uyum, sözdizim kuralları ile üreme yeteneği bakımından, dil uzmanlarının açık beğenisini kazanmış güçlü bir dildir. Öte yandan Türkçe, bugün dünyada konuşulan dillerin en yaygın olanlarından biridir. Bütün bunlara karşın, Türkçe bir sorunlar yumağı olma özelliğini sürdürmektedir. Sancı yaratan da işte bu durumdur. Gizilgücü böylesine büyük olan bir dilin, uğradığı siyasal, ekinsel ve düşüncüsel (ideolojik) saldırılar sonucunda, bu gizilgücünü yeterince gerçekleştirememiş olması, herkes için üzücü olmak gerekir. Bu durumun temel nedeni, anadili Türkçe olan düşünürlerin inanılmaz boyutlara erişen bilinçsizlikleri, vurdumduymazlıkları, dahası, aşağılık duygularıdır.

Bundan neredeyse yüz yıl önce, Şemsaddin Sami şöyle yazıyor: "Bizde mezmum [ayıp] iki haslet vardır. Biri kendi lisanımızı tahkir ve istihfaf etmemizdir. Her kavm ve ümmet mensub bulunduğu cinsiyeti [türü] muazzez ve mukaddes bilüp kendi cinsiyetini dünyada hiç bir cinsiyetten geri ve dün tutmaz. Türkçeden başka lisan bilmiyoruz, yine Türkçeyi beğenmiyoruz. İkinci hasletimiz de şu ki Arabca, Acemce, Fransızca, İngilizce veya diğer bir lisanla iki söz öğrendik mi, onları sarfetmek istiyoruz. İşte lisanımıza bu kadar Arabî, Farsî ve ecnebî kelimeler karışması, hiffet-i mizactan münbais olan [özyapı - "karakter"- hafifliğinden kaynaklanan] hasletimizden ileri geliyor."¹⁶

Açık ki, dil konusundaki bu utanılası tutumun tarihsel nedenleri vardır. Ancak, bin yılı aşkın bir süredir etkisini gösteren bu nedenleri burada incelemek olanaksız. Kaldı ki, bu yazıda ele alınan dil sorunu çerçevesinde Türkiye örneğini kavrayabilmek için, son yüz yıllık gelişmeleri bilmek yeterlidir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde, yalın dil gereksinimi Tanzimat yazınıyla başlamıştır. Çünkü ilk kez bu yazıyla birlikte, toplumsal sorunlara ilgi duyan bir kamuoyu oluşmaya başlamıştır. Yazarlar, okuyucu bulabilmek için yığınların konuştuğu dile yakın bir dil kullanmak zorunda kalmışlardır. 1860'lı yıllarda özel gazetecilikle başlayan bu gelişme, kısa zamanda siyasal düzleme de yansımıştır. Gerçekten de, 1876 Anayasası'nın üç ayrı maddesinde, Türkçe'den söz edilmektedir. Md. 18: "Tebaa Osmaniyenin hidematı devlette istihdam olunmak için devletin lisanı resmisi olan türkçeyi bilmeleri şarttır." Md. 57: Heyetlerin [Meclis-i Umumi'nin her bir dalının] müzakeratı lisanı türki üzere cereyan eder..." Md. 68: "Heyeti Mebusan için azalığa intihabı caiz olmıyanlar şunlardır: ... türkçe bilmiyen... Bunlar mebus olamaz. Dört seneden sonra icra olunacak intihaplarda mebus olmak için türkçe okumak ve mümkün mertebe yazmak dahi şart olacaktır."¹⁷

¹⁶Şemsaddin Sami, "Lisanımızın Sadeleştirilmesi", *Tarık*, 1899 (26 Mayıs 1315). Aktaran, Ağah Sırrı Levend, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*, üçüncü baskı, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları: 347, 1972, s. 224.

¹⁷A. Şeref Gözübüyük ile Suna Kili, *Türk Anayasa Metinleri 1839-1989*, 2. bası, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları: 496, 1982, s. 29, 34, 36. [Yazım, olduğu gibi aktarılmıştır.]

Tanzimat yazınıyla başlayan yalınlaşma akımı, yüzyılın sonuna doğru gerekçesiz kalmıştır. Çünkü, II. Abdülhamit'in baskıcı yönetimi, kamuoyu oluşturmaya olanak bırakmamaktadır. Buna koşut olarak gelişen yeni yazında, artık yığınlarca anlaşılma kaygısı yoktur. Servet-i Fünun'cular için önemli olan, seçkinlerce beğenilmektir. Bu anlayışın sonucu olarak yalınlaşma bir yana bırakıldığı gibi, tam tersine, yazınsal güzellik uğruna daha da karışık bir dile yönelinmiştir.

Bu dönemde yalınlaşma akımını yeniden canlandıran büyük dönüşüm, Balkan uluslarından sonra Türklerde de ulusçuluk akımının başlamasıdır. Yazınsal alanda, ilk kez Mehmet Emin'in şiirlerinde sesini duyuran bu akım, özellikle II. Meşrutiyet'ten sonra hızla gelişmiştir. 1911 yılında, Selanik'te, Ziya Gökalp'in korumasında ve Ömer Seyfettin'in önderliğinde çıkan Genç Kalemler dergisinde, Türkçecilik açıkça bir siyasi kimliğe bürünmüştür.

Ulusçuluk, dilde başlıca iki sonuç yaratmıştır. Biri, yabancı diller karşısında Türkçe'ye üstünlük tanınması. İkincisi ise, Türkçe'nin içindeki yabancı öğelerin ayıklanması, başka bir deyişle, özleştirme. İlk sonucun çarpıcı bir örneği, 1916 yılında, I. Dünya Savaşı'nın tam ortasında çıkarılan 10 Mart 1332 günlü, 387 sayılı Müessesat-ı Nafiayla İmtiyazsız Şirketler Muhaberat ve Muamelatında Türkçe İstimali Hakkında Kanun'dur.¹⁸ Yasanın birinci faslının birinci maddesinin ilk tümcesi şöyledir: "Demiryolları ile müessesat-ı nafia-i sairede işletmeye ait kâffe-i muamelat ve muhaberat yalnız Türkçe icra edilir."¹⁹

Ulusal Kurtuluş Savaşı sonunda ulusçuluğun üstün gelmesiyle birlikte, 1923 yılında, cumhuriyet ilanı için yapılan anayasa değişikliğinde, Türkçe'nin resmi dil olduğu artık dolaylı bir biçimde değil, açıkça anayasanın başına yazılıyor. Ondan sonraki bütün anayasalarda da aynı tutumu görüyoruz.

Türkçe kullanımına ilişkin bir başka ilginç düzenleme de, 10 Nisan 1926 günlü, 805 sayılı İktisadi Müesseselerde Mecburi Türkçe Kullanılması Hakkında Kanun'dur.²⁰ Dokuz maddelik bu kısa yasanın ilk maddesi, şu temel kuralı koyuyor: "Türk tabiiyetindeki her nevi şirket ve müesseseler, Türkiye dahilindeki her nevi muamele, mukavele, muhabere, hesap ve defterlerini Türkçe tutmağa mecburdurlar." Yabancı kuruluşlar da, Türk kurum ya da kişilerle ilişkilerinde, aynı kurala uymak zorundalar. Bu zorunluluk yaptırımsız bırakılmış da değil. Bunu çiğneyenler için, çok yüksek para cezaları ile uzun kapatmalar öngörülmüş. Yedinci maddesinin ikinci fıkrası şöyle: "Bu kanunun ahkâmına muhalif hareket edenlerden birinci defasında 100 liradan 500 liraya kadar ağır cezayı nakdî alınır. Mükerrirlerden iki kat alınmakla beraber ticarethaneleri bir haftadan bir seneye kadar sed ve icrayı ticaret etmeleri menolunur." Görüldüğü gibi, Türkiye Cumhuriyeti'nin 1926'da kabul ettiği yasa, Fransa'nın çok daha sonra, 1975 yılında kabul

¹⁸Düstur, İkinci Tertip, C. 8, s. 775. Takvîm-i Vekayî, sayı: 2484, 18 Mart 1332.

¹⁹Bu hüküm, imtiyazlı şirketler için. İmtiyazsız şirketlere ilişkin olan beşinci maddede de, her türlü "defatir, hesabat ve muhasebat" Türkçe olacaktır deniyor.

²⁰Düstur, Üçüncü Tertip, C. 7, s. 719. Resmî Gazete, sayı: 353, 22 Nisan 1926.

ettiği yasadan biraz daha dar kapsamlı olmakla birlikte,²¹ onunla karşılaştırılamayacak ölçüde ağır yaptırımlar içeriyor.

Ulusçuluğun ikinci sonucu olan dilde özleşme akımı ise, esas olarak 1932'de sahnenin önüne çıkıyor. Bu konuya Dil Devrimi başlığı altında değinilecek. Ancak, önce bir noktayı önemle anımsatmakta yarar var: Dil Devrimi'ne giden yolda en önemli adım, 1928'de gerçekleştirilen Harf Devrimi olmuştur. Gazi Mustafa Kemal'in önderlik ettiği dönüşümler içinde, belki de en kalıcısı bu olmuştur.²² Bu atılım sayesinde, karşı-devrimin dil ile ekin alanındaki en büyük dayanağı yıkılmıştır.²³

1. Dil Devrimi

1932'de başlayan Dil Devrimi'nin üç boyutlu bir kurumsal temeli vardır. Birinci boyut, 12 Temmuz 1932'de Türk Dil Kurumu'nun (önce Türk Dili Tetkik Cemiyeti adı altında) kurulmasıdır. İkinci boyut, 26 Eylül 1932'de Birinci Türk Dil Kurultayı'nın toplanmasıdır. Üçüncü boyut ise, devlete bu devrimde etkin bir işpayı (rol) verilmesidir. Gerçekten de, devlet örgütleri o yıldan başlayarak halk ağzından söz derleme işiyle görevlendirilmişlerdir. Devletin bu eyleme sokuluşu, Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal'in 1 Kasım 1932 günlü TBMM açılış konuşmasında, düzenin en yetkilisinin şu sözleriyle dile getirilmiştir: "Türk dilinin kendi benliğine, aslındaki güzellik ve zenginliğine kavuşması için, bütün devlet teşkilâtımızın dikkatli, alâkalı olmasını isteriz."²⁴

Bu biçimde başlatıldığı Dil Devrimi'ne, Atatürk ölümüne dek bağlı kalmıştır. Örneğin, o dönemin en aşırı arımcılık örneği olarak kabul edilebilecek olan CHP tüzüğü, partinin dördüncü büyük kurultayında onaylandığı Mayıs 1935 tarihinden sonra Atatürk ölünceye dek yürürlükte tutulmuş; ancak İsmet İnönü zamanında, yeniden eski dile dönülmüştür. Bu tüzük, Atatürk'ün dilde aşırılıktan çekinmediğinin en çarpıcı tanıklarından biridir.²⁵ Atatürk'ün Güneş-Dil kuramıyla birlikte yeni sözcüklerden

²¹Tüketim çağının ürünü olan Fransız yasası, ürünlerin tanıtımına büyük önem verirken; üretimin öncelik taşıdığı bir dönemde yapılan Türk yasası, kuruluşların içe dönük etkinliklerine ağırlık veriyor.

²²Bu atılım, Atatürk'ün tarih sevgisinin, en büyük tarih bilginlerinkini bile nasıl kat kat aştuğunu gösteren en parlak örneklerden biridir. Harf Devrimi'nden yalnızca iki yıl önce, Fuad Köprülü gibi bir bilgin, Millî Mecmua'nın 1 Kanunuevvel 1926 günlü 75. sayısında şunları yazabiliyordu: "İçtimai hâdiseler üzerinde müessir olmak için, kat'i surette içtimai düsturlara tebaiyyet etmek mecburiyeti vardır. Bu düsturlara bigâne kalanlardır ki ancak Lâtin harflerinin kabulüne tarafdar olabilirler." Aktaran, Ağah Sırrı Levend, a.g.k., s. 397.

²³Arap harfleri yerine Latin harflerinin alınması, ilk kez 1862 yılında, Münif Paşa tarafından, Mecmua-ı Fünun'un ilk sayısında ileri sürülüyor. Bkz. Ömer Asım Aksoy, Gelişen ve Özlenen Dillimiz, dördüncü baskı, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları: 412, 1975, s. 108.

²⁴TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, İçtima: 2, C. 10, 1.11.1932, Birinci İnikad, s. 3.

²⁵Bu tüzük, TBMM kitaplığında var. İçinde, bugün tutundukları için artık yadırganmayan sözcüklerin yanı sıra, bir yığın tutmamış sözcük de bulunuyor. Örneğe: asığ (menfaat), beldek (alâmet), dilerge (takrir), etker (müessir), gösterit (temsil), imsilemek (temsil etmek), kasanık (mahkûm), oruntamak (yine, temsil etmek), ödek (tazminat), saypamak (sarf etmek), şar (belediye), tutulga (zabıtname), uza (mesafe), verit (teberru), yetri

vazgeçtiği, dahası, bu kurama, vazgeçişini örtmek için sarıldığı savı, çirkin olmak bir yana, düpedüz yalandır. Yalan olduğunun kanıtı, doğrudan doğruya Atatürk'ün söz ve eylemleridir. 1936 TBMM açılış söylevinde:²⁶ "sayın, Kamutay, kurum"; 1937'deki söylevinde:²⁷ "türeli bir plan, sevgi, kurum, Kamutay, arsulusal, amaçlanan, verimli, ölçü, bilgi"; 1938'deki söylevinde de: "Yüce Saylavlar, Kamutay, türeli surette aydınlatmak" gibi sözler yer alıyor. Sayrı olduğu için Başbakan Celal Bayar'a okuttuğu bu son açılış söylevinde, Atatürk'ün dil çalışmalarına ne denli önem verdiğini gösteren şu tümceler var: "Dil kurumu en güzel ve feyizli bir iş olarak türlü ilimlere aid Türkçe terimleri tesbit etmiş ve bu suretle dilimiz yabancı dillerin tesirinden kurtulma yolunda esaslı adımını atmıştır."²⁸ Bu yıl okullarımızda tedrisatın Türkçe terimlerle yazılmış kitaplarla başlamış olmasını kültür hayatımız için mühim bir hâdise olarak kaydetmek isterim."²⁹ Son olarak şunu da anımsatmak gerekir ki, Atatürk, ölümünden iki ay önce, 5 Eylül 1938'de yazdırdığı bırakıt belgesinde (vasiyetnamesinde), Dil ve Tarih Kurumlarına, çalışmalarını etkin bir biçimde sürdürmelerine yetecek sürekli bir gelir bırakmıştır. Kısacası, Atatürk, 1932'de başlattığı Dil Devrimi'ni sonuna dek korumuş, ölümünden sonra da sürdürülmesini, hiçbir kuşkuyla yer bırakmayacak bir biçimde dilemiştir.

CHP ve özellikle Türk Dil Kurumu, Atatürk'ün ölümünden sonra da dil çalışmalarını sürdürmüşlerdir. Bu çalışmaların devlet katındaki en büyük ürünü, 1945 yılında anayasa ve içtüzük dilinin Türkçeleştirilmesi olmuştur. Geriye dönüşün 1946-1947 yıllarında başlayacağı göz önünde tutulursa, Atatürk Devrimi diye adlandırılan büyük değişimin son dalgası budur.

Tüze dilinde, 1945 yılında gerçekleştirilen bu köklü dönüşüm, son derece ciddi, kapsamlı ve oldukça uzun bir hazırlık döneminin ürünüdür. 6 Ocak 1945 günlü Anayasa Komisyonu raporundan³⁰ öğrendiğimize göre, daha 1942 yılının başlarında iki ayrı kurul Türkçeleştirme tasarıları hazırlamış ve bu tasarılar milletvekillerine, Yargıtay, Danıştay, Sayıştay başkanlarına, İstanbul ve Ankara Hukuk Fakülteleri profesörlerine, dil uzmanlarına dağıtılmış. Sormaca (anket) sonuçlarına göre, üçüncü bir tasarı hazırlanmış, bu son tasarı CHP grubunda otuz kişilik bir komisyonda yeniden düzeltilmiş, sonra da grupta görüşülüp kabul edilmiş.

Görüldüğü gibi, 10 Ocak 1945 günü, TBMM genel kurulunda, İzmir milletvekili Başbakan Şükrü Saracoğlu ile 222 arkadaşının önerisi üzerine görüşülüp kabul edilen

(nisap). Ancak, bunlara gülümsemekte ıvencelik etmeyelim. Unutmayalım ki, tüzükteki şu sözcükler, artık araç içinde açıklama gerektirmiyorlar: aday, alan, araç, başkan, başarmak, belirtmek, buyurmak, çoğunluk, dayanışma, dergi, devrim, durum, eşit, eğitim, genel, gerektirmek, gerekçe, gündem, güven, il, ilçe, ilgi, ilişkin, irdelemek, kapsamak, katılmak, kent, konu, kural, kurul, kutlamak, onaylamak, oturum, oy, önem, önerge, özet, özgür, sonuç, süre, tarım, tüzük, ulusal, uyarmak, üye, yönetmek, yüküm.

²⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 5, İçtima: 2, C. 13, 1.11.1936, I: 1, s. 4.

²⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 5, İçtima: 3, C. 20, 1.11.1937, I: 1, s. 9.

²⁸ Bilindiği gibi, Atatürk'ün kendisi 1937 yılında yazdığı Geometri kitabıyla, bu çabalara eylemli olarak omuz vermiştir.

²⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 5, İçtima: 4, C. 27, 1.11.1938, I: 1, s. 6.

³⁰ Rapor için bkz. TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 7, İçtima: 2, C. 15, 10.1.1945. I: 22, Sıra Sayısı: 39.

Türkçe anayasa, geçici bir heves sonucu ortaya çıkmamış, üzerinde çok çalışılarak kotarılmış olgun bir üründür. Onun için, bir oturumda, öncelikle ve ivedilikle görüşülüp kabul edilmiş olmasına bakarak yanlış bir izlenim edinilmemelidir.³¹ O sırada, TBMM üye sayısı 455'tir. Boş üyelik yoktur. 90 milletvekili oylamaya katılmamıştır. Sonuçta, Türkçeleştirilmiş anayasa, oylamaya katılan 365 milletvekilinin oybirliğiyle kabul edilmiştir.

1945 yılında kabul edilen bu anayasa, dil açısından, olağanüstü başarılı bir metindir. Bugün anayasa diline yerleşmiş olan birçok sözcüğü bu metne borçluyuz. Bu yeni sözcüklerden birkaç örnek vermek, yapılan işin önemini göstermeye yetecektir: anayasa, başkent, yasama, yürütme, yargı, egemenlik, yetki, görev, cumhurbaşkanı, bakanlar kurulu, dönem, üye, oy, sorumlu, sorumsuz, sanık, suçüstü, zamanaşımı, ödenek, içtüzük, oturum, soru, sorsoru, meclis soruşturması, tamsayı, olağanüstü, sözleşme, gerekçe, başkomutanlık, genelkurmay başkanlığı, dokunulmazlık, işlem, Yüce Divan, tasarı, Danıştay, uzmanlık, tüzük, yürürlüğe girmek, Yargıtay, başsavcı, genel kurul, adçekme, eşitlik, dernek, konut, kamulaştırma, basın, sıkıyönetim, gazetim, sonuç, gider, gerçek kişi, tüzelkişi, ayaklanma, okul, il, ilçe, bucak, yetki genişliği, yeterlik, Sayıştay, genel uygunluk bildirimisi.³² Bu sözcükler, genellikle, Dil Devrimi'nden itibaren yapılan çalışmalarla ortaya çıkarılmış ve bir ölçüde dolaşıma sokulmuştur. Ancak bunların anayasaya alınması, devrim yolunda gerçekten dev bir adım olmuştur. Üstelik bu adımı atanlar, bunu yalnızca bir aşama olarak görmüşler, gözlerini hep daha ilerilere dikmişlerdir. B. Atalay'ın şu sözleri, işte böylesine aydınlıkçı bir kafa yapısının göstergesidir: "Şunu da söylemek lâzımdır ki arkadaşlar, gördüğünüz Anayasa taslağında bir takım arapça kelimeler kalmıştır. Bu bir adımdır. Hayat durmıyan, yürüyen bir nesnedir. Bugün kalmış olan kelimeler yarın kalkacak, onların yerine de türkçe kelimeler gelecektir."³³

Aradan geçen üç ay içinde TBMM, bu kez de içtüzüğün Türkçeleştirilmesi işini ele almıştır. Bingöl milletvekili Feridun Fikri Düşünsel'in bu yoldaki önerisi, Anayasa Komisyonu'nun olumlu görüşü ile birlikte, 11 Nisan 1945 günü mecliste

³¹O günkü toplantı tutanakları için bkz. TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 7, İçtima: 2, C. 15, 10.1.1945, İ: 22, s. 41-59. Aynı oturumda, yine Dil Devrimi'nin ürünü olarak, Teşrinievvel, Teşrinisani, Kânunuevvel ve Kânunusani biçimindeki ay adları yerine, bugün kullandığımız Ekim, Kasım, Aralık ve Ocak biçimindeki ay adları kabul edilmiştir.

³²Merak edenler için, bu sözcüklerin Osmanlıca karşılıklarını, aynı sıraya göre veriyorum: teşkilatı esasiye Kanunu, makar, teşri, icra, kaza, hakimiyet, salahiyet, vazife, reisicumhur, icra vekilleri heyeti, devre, aza, rey, mesul, gayri mesul, maznun, cürmü meşhut, müruruzaman, tahsisat, dahili nizamname, celse, sual, istizah, meclis tahkikatı, adedi mürettep, fevkalade, mukavele, esbabı mucibe, başkumandanlık, erkânı harbiyei umumiye riyaseti, masuniyet, muamele, Divanı Ali, layiha, Şurayı Devlet, ihtisas, nizamname, meriyülicra olmak, Temyiz Mahkemesi, başmüddeiumumi, heyetiumumiye, kura, müsavat, cemiyet, mesken, istimlak, matbuat, idarei örfiye, nezaret, netice, masraf, hakiki şahıs, hükmi şahıs, isyan, mektep, vilayet, kaza, nahiye, tevsi mezuniyet, ehliyet, Divanı Muhasebat, umumi mutabakat beyannamesi.

³³a.g.k., s. 45.

görülmüştür. Öneri, hiç tartışılmadan, tek oturumda kabul edilmiş ve yeni içtüzük, dili çok eskimiş olan 2 Mayıs 1927 günlü Dahili Nizamname'nin yerini almıştır.³⁴

2. Karşı-Devrim:

Anayasa ile içtüzük, devlet dilinin Türkçeleştirilmesi yolunda yapılan son büyük atılımdır. Gerçi 27 Mayıs'tan sonra, aynı yönde birtakım girişimler olmuştur. Bunlara aşağıda değinilecektir. Ancak şu bir gerçektir ki, bunların hiçbiri, 1945'te sergilenen devrimcilik düzeyine erişemeyecektir. Devlet dilinde devrimcilik anlayışı, inişli çıkışlı bir biçimde de olsa, 1945'ten sonra hep gerilemiştir. 1980 darbesinden sonra Türk Dil Kurumu'nun kapatılmasıyla da, Atatürk'ün devlet eliyle başlattığı Dil Devrimi, yine devlet eliyle gömülmüştür. 1946-1947 yıllarından sonra Dil Devrimi ayakta kalıp gelişmesini sürdürebilmişse, bunu genellikle devlete karşı, bir avuç yazın ve düşün adamının çabası ile başarmıştır.

Demokrat Parti'nin Dil Devrimi düşmanlığı, bu partinin yalnızca görünüşte halkçı olduğunun en büyük kanıtıdır. Çünkü halkı gerçekten seven ve sayan hiçbir siyasal akım, halka uygarlık yolunu açacak bu türden bir yeniliğe karşı çıkmayı usunun köşesinden bile geçirmez. Oysa DP, siyasal erke turmanır turmanmaz Türkçe düşmanlığını sergilemeye başlamıştır.

Bu Türkçe düşmanlığının en büyük eylemi, anayasanın 1945'te Türkçeleştirilen metninden vazgeçilip 1924 metninin yeniden yürürlüğe konmasıdır. Bu yönde ilk adımı, DP'nin dört kurucusundan biri olan Fuad Köprülü atmıştır. İstanbul milletvekili Köprülü'nün 203 arkadaşıyla birlikte verdiği anayasa değişikliği önergesinin gerekçesi, 1945 yılında yapay bir dil yaratıldığı, anayasada "yaşayan dil"e dönüşmesi gerektiğidir. Bu öneri, Dil Devrimi'ne karşı olan bir bölüm aydının tutarsızlığını sergilediği için çok ilginçtir. Çünkü Köprülü, olduğu gibi eski metne dönüşmesini değil, bu arada tutmuş olan kimi sözcüklerin korunmasını istemektedir. Kalmasını istediği sözcüklere ilişkin olarak şu örnekler verilebilir: bilakayduşart yerine kayıtsız şartsız, iskat yerine düşürme, intihap yerine seçim, müruruzaman yerine zamanaşımı, reis yerine başkan, muvafık bulmak yerine uygun bulmak, müddeiumumilik yerine savcılık, mümanaat etmek yerine engel olmak, teşkilatı esasiye kanunu yerine anayasa (ancak, yine kendi önerisininin 102. maddesinde, bu kez anakanun diyor!). Bu ve bunun gibi örneklerin açıkça kanıtladığı bir gerçek vardır: Yasa yoluyla yapılan değişikliklerin hiç değilse bir bölümü "yaşayan dil"e girmektedir. Dolayısıyla, henüz yeterince yaygınlık kazanmamış sözcüklerin kaldırılıp bunların yerine eskiye dönüşmesini istemek, tutunabilecek birtakım sözcüklerin yaşama olasılığını daha başından ortadan kaldırmak demektir. Öyleyse, bu tür tutarsızlıkların sonucu, ister istemez karşı-devrime hizmet etmektedir.

Nitekim bu örnekte de böyle olmuştur. Fuad Köprülü, Halide Edip Adivar gibi, dil konusunda çelişkilerden kurtulamamış aydınların açtıkları kapıdan hemen karşı-devrimciler girmişlerdir. Köprülü'nün önerisi genel kurulda görüşülürken, bu sefer İzmir Milletvekili Zühtü Hilmi Velibeşe ile 185 arkadaşının önerisi gelmiştir. Bu yeni öneriye göre, "uydurma" dilden kurtulmak için bulunabilecek en iyi çözüm, 1945 metnini bütünüyle yürürlükten kaldırıp 1924 metnine geri dönmektir. Anayasa Komisyonu da,

³⁴TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: 7, Toplantı: 2, C. 16, 11.4.1945, B: 1, s. 37-63. Öneri ile rapor, aynı birleşimin sonunda. Sıra Sayısı: 68.

önce Köprülü ve arkadaşlarının önerisini benimseyip kendisi de bunun üzerinde birtakım değişiklikler yapmışken, düşünce değiştirmiş, bu kez de toptan geri dönüş önerisini benimsemiştir.³⁵

Türkiye'de, 1952 yılının Aralık ayında 1945 Anayasası'nın diline ilişkin olarak mecliste yapılan görüşmeler, Türk aydınının özyapısını anlamak bakımından eşi az bulunur bir kaynak niteliğindedir.³⁶ Örneğin 1945'te arı dil davasının bayraktarlığını yapan, Dahili Nizamname'nin İchtüzük'e dönüştürülmesini öneren Feridun Fikri Düşünsel, eski dile dönüş önerisini candan benimseyerek meclis kürsüsünde şu sözleri söyleyebiliyor: "Arkadaşlar, böyle bir hakikat gününün bu millet tarafından bu salona getirilmiş olmasını candan temenni etmekte idim. İşte o gün geldi. Bu hakikat, bu güneş günü geldi."³⁷ Ağrı milletvekili Kasım Küfrevi, her ne pahasına olursa olsun Türk Dil Kurumu'nu küçük düşürebilmek için, "insan" sözcüğü Türkçe olmadığından Kurum'un buna "diksürüngen" diyecek bir kafa yapısında olduğunu ileri sürebiliyor.³⁸ Bir tür aydınımızı tanımak bakımından, Seyhan milletvekili Sinan Tekelioğlu'nun şu sözleri özellikle ilginç: "Memleketimizde tek parti ve diktatörlük idaresinin hâkim olduğu sıralarda milletin dilini dinini ortadan kaldırarak bambaşka bir şekle sokmak istediler. ... Netice itibariyle, Büyük Ata Güneş-Dil Teorisini kabul etmekle eski ve güzel lisanımızın devamına karar verdi. Fakat onun ölümünden sonra nedense bu Dil Kurumu yine eski yola gitti. Bulgaristan'dan getirilen bir mütehassis Ermeni delâletiyle kimsenin anlayamadığı Türk lisanına yeni yeni kelimeler soktular. Meselâ arkadaşlar (oturum) yahut şuna buna benzer kelimeler eskilerin mânasını karşılayabilir mi acaba! ... Bundan maksat eski tarihleri unutturmak, eski tarihi yok etmektir."³⁹

İşte bu hava içinde, "makar"lı, "sülûsan"lı eski anayasa diline dönüş, 24 Aralık 1952 gününde kabul edildi. O sırada TBMM üye tamsayısı 487 idi ve on milletvekilliği boştu. 95 milletvekili oylamaya katılmadı.⁴⁰ Öneriye 342 kabul, 41 red oyu verildi. Dokuz milletvekili çekimser kaldı. Aradan iki ay geçmeden, Ankara "mebusu" Hâmid Şevket İnce'nin önerisiyle, 11 Nisan 1945'te kabul edilen İchtüzük'ten vazgeçildi ve 2 Mayıs 1927 günlü Dahili Nizamname'ye geri dönüldü.⁴¹ Böylece, anayasa dilinde karşı-devrim tamamlanmış oldu.

³⁵ Öneriler ve Anayasa Komisyonu'nun yalpalamaları için bkz. **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem: 9, Toplantı: 3, C. 18'de: 8.12.1952 günlü 14. birleşime eklenmiş 232 sıra sayılı rapor ile 24.12.1952 günlü 21. birleşime eklenmiş 56 sıra sayılı rapor.

³⁶ Toplam 97 sayfaya ulaşan bu görüşmeler için bkz. **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem: 9, Toplantı: 3, C. 18: 8.12.1952 günlü 14. birleşim, s. 129-163; 10.12.1952 günlü 15. birleşim, s. 172; 12.12.1952 günlü 16. birleşim, s. 201-202; 17.12.1952 günlü 18. birleşim, s. 282-304; 24.12.1952 günlü 21. birleşim, s. 389-427.

³⁷ a.k., s. 151.

³⁸ a.k., s. 401.

³⁹ a.k., s. 405-406.

⁴⁰ Katılmayanlar arasında, çelişkili tutumlarını sonuna dek sürdüren Fuad Köprülü ile Halide Edip Adıvar da var. Esas şaşırtıcı olan nokta ise, Atatürk'ün dilde özleşme konusundaki ünlü sözlerini söylemesine neden olan **Türk Dili İçin** kitabının yazarı Sadri Maksudi Arsal gibi, Nadir Nadi gibi kişilerin de bu oylamaya katılmamış olmaları.

⁴¹ Bu geri dönüşü oybirliğiyle benimseyen Anayasa Komisyonu üyeleri arasında Halide Edip Adıvar da yer alıyordu.

Ne var ki, yaşayan dile dönüş gerekçesiyle benimsenen bu eski metin, yeni kuşaklar için geniş ölçüde anlaşılabilir olmuştur. Onun için, 1961'de yeni bir anayasa yapılırken, artık bu dili kullanmaya olanak yoktu. Buna karşılık, 1945'teki devrimci yaklaşım da kalmamıştı. Sonuçta, o günlerde geçerli olan ortalama dili kullanma yoluna gidildi. Bu bile, kimilerine "ifrat" gibi göründü.⁴² Ancak çoğunluk, dilde tutulan orta yolu destekledi.

1961 Kurucu Meclisi'nde, dil konusunda gerçekten bilinçli bir tek kişi göze çarpıyor: Hıfzı Veldet Velidedeoğlu. Daha İstanbul öntasarısı hazırlanırken, doğru dürüst bir dil benimsenmesi için çırpınıyor; başaramayınca da, karşıyunda bu konu üzerinde tütülikle duruyor. Velidedeoğlu, dilin bir uygarlık sorunu olduğunu kavramış az bulunur düşünürlerimizden biridir. Onun, Temsilciler Meclisi genel kurulunda, anayasanın tümü üzerinde görüşlerini belirtirken söylediği şu sözler, belleklere kazınmaya değer bir özdeyiş niteliğindedir: "Bir milletin millet oluşu ve medenî sıfatını taşımaya lâyık hale gelişi ancak güzel sanatlarının, dilinin ve kadın seviyesinin ileri olmasıyla mümkündür."⁴³

Velidedeoğlu'nun sözleri arasında, Atatürk Devrimi'ni etkin bir biçimde yaşamış olan bir insanın devrimci iyimserliğini belirten şöyle bir tümce de var: "Bendeniz eminim ki, şimdi bâzı arkadaşlarımızca aşırı surette Türkçeleştirilmiş sanılan bu tasarı, onbeş-yirmi yıl sonraki dile nazaran geri kalmış bir durum arzedecektir."⁴⁴ Ne var ki, Velidedeoğlu yanılıyordu. Çünkü o yıllarda Türkiye'nin gündeminden devrimcilik artık hızla çıkıyor, bunun yerini ise faşizm alıyordu.⁴⁵ Gerçekten de, Velidedeoğlu'nun hazırlayıcıları arasında yer aldığı anayasadan yirmi bir yıl sonra yapılan bugünkü anayasada, artık ne dilde, ne de öзде, 1961'e göre bir ilerleme söz konusu olmadığı gibi, aksine, tarihin çarkı geri döndürüldü.

Bu son anayasa yapılırken de, dilin siyasal bir konu olduğu gerçeği yine çarpıcı bir biçimde ortaya çıktı. Kimileri, "anayasa" sözcüğünü bile bırakıp "esas teşkilat kanunu" teriminin benimsenmesini önerdi.⁴⁶ Kimileri ise, özellikle Türk Dil Kurumu'na

⁴²Örneğin, anayasanın tümü üzerindeki görüşmeler sırasında, Fuat Arna şöyle diyor: "Evvelâ; tasarı, dil bakımından ifrata kaçmış görünmektedir." Kâzım Öztürk, *Türkiye Cumhuriyeti Anayasası*, Cilt: 1, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1966, s. 685.

⁴³a.k., s. 873.

⁴⁴a.k., s. 876.

⁴⁵Faşizmin gündeme girdiği 1968 yılına dek, öz Türkçe yolunda bir iki cılız çaba daha görülmüştür. Örneğin, Milli Eğitim Bakanlığı, 7 Aralık 1964 günlü ve 1333 sayılı *Tebliğler Dergisi*'nde yayınlanan "Lise ve Ortaokullar Yönetmeliği"nin 85. maddesinde, ortaokul ve liselerde "Arı Dili Yayma Kolu" kurulmasını istemiştir. Yine aynı bakanlık, okul kitaplarında arı Türkçe kullanılması gereğini bildiren bir genelge çıkarmıştır. Mayıs 1967'de, Cumhuriyet Senatosu doğal üyesi Kadri Kaplan, bütün resmi belgelerde anayasa diline uyulmasını sağlamak amacıyla, "Devlet Dilindeki Birliğin Sağlanması"na ilişkin bir yasa önerisinde bulunmuştur. Ancak Cumhuriyet Senatosu, bu öneriyi bir türlü genel kurulun gündemine almamış, sonunda da öneri "kadük" olmuştur. Faşizmin çevrende (ufukta) görüldüğü dönemde sonuçsuz kalan bu birkaç çaba için bkz. Ağah Sırrı Levend, a.g.k., s. 506, 518-519.

⁴⁶Osman Selim Kocahanoğlu, *Gerekçeli ve Açıklamalı Anayasa*, İstanbul, Temel Yayınları, 1993, s. 594. Danışma Meclisi'nde bu öneriyi yapan üyenin adı, Mehmet Velid Körân'dır.

inanılmaz bir kinle saldırdı. En korkunç saldırı Mehmet Pamak'tan geldi. Pamak, TDK'yi, dili bozmak, Marksistleri övmek, Atatürk'ün yolundan çıkmakla suçlayarak kapatılmasını istedi.⁴⁷ Saldırı kervanında, Anayasa Komisyonu Başkanı Orhan Aldıkaçtı da, önde bir yer tuttu. Örneğin şu sözler onundur: "TDK, Atatürk yolunda olduğunu ileri sürerek, devamlı olarak kelimeler üretmekte ve bu kelimeleri kullanmaya vatandaşları zorlamaktadır." (!) "Bu suretle dil unutturularak yeni bir dil yaratmak, yeni Türkçeyi oluşturmak istemektedirler."⁴⁸

Gerçi, Danışma Meclisi'nde Kurum'u savunan çıkmadı değil. Şu sözler Ragıp Banaz'ın: "Kurumları suçlarken daha dikkatli olma durumundayız. ... Bir de suçladığımız Kurumun altında Atatürk'ün imzası varsa ve bu kurumun çalışmaları, desteği Atatürk'ün vasiyetine dayanıyorsa bu dikkatli olma gerçeği daha çok ortaya çıkar."⁴⁹ Ne var ki, bu savunmalar boşunaydı. 1980 darbecileri ve onların sivil yandaşları, Atatürkçülüğü bitirmeye kararlıydılar. Bu uğurda, hizmet etikleri egemen sınıfların en kutsal hakkı olan mülkiyet ve miras hakkını bile çiğnemekten çekinmediler; Atatürk'ün TDK'sini kapadılar.

Dil açısından bakıldığında, bugün yürürlükte olan anayasa, çelişkiler içinde debelenen Türk aydınının bir durum saptaması gibidir. Sözcük seçimi tutarsızdır,⁵⁰ anlatımı bozuktur, noktalamaları yanlışlıktır. Anayasanın bu özelliklerine, daha Danışma Meclisi'nde dikkat çekilmişti. Örneğin Selçuk Kantarcıoğlu, "... bir tarafta 'Memur güvencesi' deniyor, diğer tarafta, 'Hâkimlik teminatı' diyor. Hatta 'Memurlara verdiğiniz güvence de, hâkimlere verdiğiniz teminat mıdır' diye Komisyona soru sormuştum. Cevabını dahi vermediler,"⁵¹ diye yakınmıştı. Dahası, yakınmalar Anayasa Komisyonu içinden bile gelmişti. Örneğin, şu sözler Komisyon üyesi İhsan Göksel'indir: "Kanaatimce, bizim bugün hazırladığımız Anayasa Tasarısında birçok noktalama hataları vardır."⁵²

Ancak, bütün bu uyarılar boşa çıkmış, yeni anayasa, "her yanı dökülen" bir Türkçe ile yazılmıştır. Ömer Asım Aksoy'un şu saptaması, tümüyle doğrudur: "Anayasanın kimi maddeleri Türk dili ve edebiyatı öğretmenlerinin, öğrencilerine kötü zincirleme anlatım örneği olarak gösterebilecekleri çarpıcı örneklerdir. Bir 'başlangıç' vardır ki, evlere şenlik. 348 sözcüklü tek tümce! İçinde birçok yan tümcecikler ve onların çeşit çeşit niteleyicileri, tümleçleri ve belirteçleri birbiri içine girmiştir. Hangisinin nereye bağlı olduğunu bilmece çözer gibi uğraşıp bulmak gerekiyor."⁵³ Anayasadaki noktalama yanlışları da, kimi zaman anlamı tamamen bozacak niteliktedir. Örnek olarak, 15. maddenin ikinci fıkrasında yer alan şu anlatıma bakılabilir: "... savaş hukukuna

⁴⁷ a.k., s. 613-615, 630.

⁴⁸ a.k., s. 616 ve 617.

⁴⁹ a.k., s. 588.

⁵⁰ Anayasayı dikkatle tarayan Aksoy, bu tutarsız sözcük kullanımını, aralarında ve kendi içlerinde çelişen maddelerin sırasayılarını vererek, bir dizelge biçiminde sergilemiştir. Ömer Asım Aksoy, "1982 Anayasasının Dili", Ankara, Çağdaş Türk Dili, sayı: 1 (Mart 1988), s. 3-7.

⁵¹ Osman Selim Kocahanoğlu, a.g.k., s. 599.

⁵² a.k., s. 598.

⁵³ Ömer Asım Aksoy, a.g.k. ("1982 A."), s. 5.

uygun fiiller sonucu meydana gelen ölümler ile, ölüm cezalarının infazı dışında, kişinin yaşam hakkına, maddî ve manevî varlığının bütünlüğüne dokunulmaz; ..."54 Buradaki yanlış, "kişinin yaşam hakkına" sözlerinden sonra"; "konacağına", "konmuş olması. Bu yanlış noktalama yüzünden, aktarılan bu düzenlemeden şöyle bir sonuç çıkmaktadır: "Savaş hukukuna uygun fiiller sonucu meydana gelen ölümlerde ve ölüm cezalarının infazında, kişinin yalnızca yaşam hakkına değil, maddî ve manevî varlığının bütünlüğüne de dokunulabilir." Başka bir deyişle, savaş ya da idam cezası durumunda, kişinin örneğin örgenleri koparılabilir, ya da kişi delirtilebilir, vb.! Görüldüğü gibi, noktalama yanlışları çok ağır anlam çarpılmalarına yol açabilecek niteliktedir. Özetle, Anayasa'daki Türkçe bozuklukları, yalnızca dil açısından üzücü değildir. Aynı zamanda, çok çetrefil tüzel yorum sorunları yaratabilecek niteliktedir.

3. Bugünkü Durum:

Bugün Türkiye'de Türkçe, hızlı bir aşınma sürecine girmiş durumda. Türkçe'yi doğru dürüst konuşan ve yazan insan sayısı hızla azalıyor. Dile, özellikle Batı dillerinden, dur durak bilmeyen bir sözcük aktarımı var. Bu sözcükler yalnızca yeni ürün ya da kavramları adlandırmak için alınmıyor. Var olan Türkçe sözcükler de atılıp yerlerine yabancıları kullanılıyor. Örnekse: açikoturum yerine panel, toplu iletişim araçları (TİLAR) yerine medya, ara sınav yerine vize, dönem sonu sınavı yerine final, bilgisayar yerine kompütür, gösterim yerine vizyon, dönüşüm yerine transformasyon, birikim yerine akümüstasyon, cankurtaran yerine ambulans, canavar düdüğü yerine siren, deniyor.

Yaygın kullanıma giren birçok öz Türkçe sözcük de, yanlış kullanılıyor. Örneğin: "etken" (müessir) yerine "etkin" kullanılıyor. Oysa "etkinlik" faaliyet demek olduğuna göre, etkin de faal demektir. "Çözme" (halletme) yerine "çözümleme" (tahlil etme) kullanılıyor. "Olası" (muhtemel) ile "olanaklı" (mümkün) karıştırılıyor. "Karşılık" (mükabil) yerine "karşın" (rağmen) kullanılıyor. "Kargaşa" (kaos, karışıklık) denmesi gerekirken "karmaşa" (kompleks) deniyor. "Modern" olma ile "aynı zaman diliminde yaşama" kavramları karıştırılarak, "çağcıl" (modern) sözcüğü bir yana atılıyor ve hepsine birden "çağdaş" deniyor.

Bozukluk, ne yazık ki, sözcük düzeyinde de kalmıyor. Türkçe'nin yapısına aykırı birtakım kullanımlar hızla yaygınlaşıyor. Örnekse, "hayret bir şey" deyişi bugün herkesin ağzında. Yakında, "eyvah bir pilav" gibi kullanımlarla karşılaşsaksak hiç şaşırmayalım. Artık Türkçe'nin çivisi çıktı.

En ürkütücüsü, yazımın da hızla bozulmakta olması. Bir belediye, büyük harflerle "Sizde yaşlanacaksınız" diye bir yazı asabiliyor. Kültür (!) Bakanlığının çıkarıp **Resmi Gazete**'de⁵⁵ yayınlattığı bir yönetmelikte, şöyle bir yazıma raslanabiliyor: "Bakanlığın görev alanına giripite ..." En inanılmazı ise, abecenin değiştirilmekte olması. Devlet, "Eximbank" diye bir banka kurabiliyor. **Resmi Gazete**'de⁵⁶ yayımlanan bir başbakanlık genelgesinde "fax" biçiminde bir yazım var. Kimse de çıkıp Türk abecesinde "x" diye bir harf yoktur, demiyor.

⁵⁴ **Resmi Gazete**, sayı: 17863, 9 Kasım 1982.

⁵⁵ Sayı: 21850, 15 Şubat 1994.

⁵⁶ Sayı: 21840, 5 Şubat 1994.

Bu yozlaşmanın birçok nedeni var. Birincisi, devletin dil karşı-devrimcilerinin eline geçmiş olması. Devlet, bir yandan kendi yayınladığı belgelerde, TRT'de, okullarda, kimi öz Türkçe sözcüklerin kullanımını yasaklarken, yabancı dil kullanımını bütün gücüyle destekliyor. Yabancı dil öğretimine önem vermek yerine yabancı dilde öğretim yaygınlaştırılıyor. İngilizce neredeyse resmi eğitim dili olma yolunda. Devlet adamları, hiç utanmadan, yabancı dil kullanmayı bir övünç kaynağı sayabiliyorlar.

Yozlaşmanın ikinci büyük nedeni, toplumda dil bilincinin yaygınlaşmamış olması. İnsanlar, yabancı sözcüklerle dolu, bozuk, kulağı tırmalayan bir Türkçe işitmekten ya da okumaktan rahatsız olmuyorlar. Çünkü çoğunluk zaten böyle bir dil kullanıyor. Bunda, son zamanlarda yaygınlaşan özel radyo ve televizyonların da büyük bir sorumluluğu var. Bugün Ankara'da yayım yapan bir radyo kuruluşunun adı "Capital Radio"! Bu Türk yayın kuruluşu, haberleri "Radio News" sözleriyle "anons ediyor"! Bu örnek, öz Türkçe'de kararlı olmanın gereğini çok güzel gösteriyor. Zamanında "radyo" sözcüğünü olduğu gibi almakta sakınca görmeyen bir kafa yapısı, başkent sözcüğü de elden gidip yerine "capital" girince elbette rahatsızlık duymayacak.⁵⁷

İşin korkuncu, bugün artık yozlaşmanın halk katmanları arasında da yayılmış olması. Eskiden yönetici takım ne denli yoz bir dil konuşursa konuşsun, anadili diriltmek için hep halk kaynağına dönme umudu vardı. Nitekim Osmanlıca'nın çöplüğe atılması, bu nedenle görece kolay olmuştur. Ne var ki, toplu iletişim araçlarının her köye, her eve girmesiyle, artık bu olanak da kalmadı. Çünkü artık, üst katmanların yozluğu toplumun her köşesine yansıyor. Tıpkı köşe dönmeçi aktöresizliğin bir anda her yere yayılması gibi, dil sapıklığı da her yere giriyor. Artık "gelişmemiş ama arı" bir Türkçe'nin korunabildiği bir yurt köşesi; bundan yararlanılarak yeniden ormanların yeşertilebileceği bir fidanlık yok.

SONUÇ:

Sorun apaçık ortada: Türkçe'yi geliştirip yaşatacak mıyız? Yoksa, giderek melezleşip güdükleşen bir sokak dili olmasına, adım adım ölüp gitmesine katlanacak mıyız? Kendimizi kandırmayalım. Bugün her iki olasılık da açıktır. Her iki olasılık da, doğrudan doğruya bizim tutumumuzun sonucu olacaktır. İsteseek de, istemesek de hepimiz sorumluyuz. Bundan kaçmak olanaksız. Türkçe'yi ya biz yaşatacağız, ya da biz öldürmüş olacağız. Yaşatmak için, akıntıya kürek çekmek gerekiyor. Öldürmek ise çok daha kolay. Bunun için, işi "oluruna bırakmak" yeter.

Bir seçim yapmanın kaçınılmazlığı, gerçeklerden kaynaklanan bir dayatma. Hiçbir dil, dünyadan yalıtılamıyor. Kaçınılmaz olarak, başka dillerle karşı karşıya geliyor. Kendini geliştirebilirse, bu karşılaşmadan varsıllaşarak çıkıyor. Bunu yapamazsa, yenilip erimesi kaçınılmaz. Eskiden de durum bir ölçüde böyleydi. Bugün içinde bulunduğumuz iletişim çağında ise, artık durum kesenkes böyle.

Türkçe, tarihi boyunca, iki büyük salgınla karşılaştı. "Bin yıldan beri sürüp gelen birinci salgın, Türk'lerin İslâm uygarlığı çevresine girmesiyle başlar. Bu dönemde, Arap ve Fars dillerinin sözcük ve kuralları, medreseden yetişme aydınların aracılığıyla,

⁵⁷Bugün kucak açtığımız "metro" sözcüğü de bakalım yarın hangi Türkçe kıyımına neden olacak.

Türkçeye doluşmağa başlamış, böylece, üç dilden (Arapçadan, Farsçadan ve Türkçeden) birleşik olan ve yalnız okur-yazarlar arasında kullanılan özel bir dil doğmuştur.⁵⁸ Kısacası, bu ilk karşılaşmadan Türkçe yenik çıkmıştır. Bunun çok ağır bir bedeli olmuştur. Dile yabancı sözcükler dolmakla kalmamış, kimi kavramların Türkçeleri atılıp yerlerine Arapça ya da Farsçaları konmuş. "Eldeki belgelerden öğrendiğimize göre, Uygur Türk'lerinin (IX.-XIII, yy.) dilinde şöyle sözcükler varmış: ölü, ölütcü, etöz, aşlık, istem, sezik. Bunları beğenmemiş olacağız ki, hepsini atıp yerlerine şu sözcükleri almışız: katil (katil), kaatil, vücut, matbah (mutfak), arzu, şüphe. XII. yüzyılda yazılmış bir sözlükte şöyle sözcükler görüyoruz: etçi (kassâb, kasap), gözdemci (casus), yıldızci (müneccim), kışkaç (kelbetan, kerpeten), gözğü (âyine, ayna) v.b. ... Görülüyor ki, Türkçenin yetersizliğini ileriye sürenler, onu kendileri yoksullaştırmışlar, sonra da bundan yakınmağa kalkmışlardır."⁵⁹

"Türkçenin gördüğü ikinci salgın, Türk toplumunun XIX. yüzyıl ortalarında Batı uygarlığı çevresine girmesiyle başlar. Bu dönemde de aynı aşağılık duygusundan doğma aynı tutum yine sürmüştür. Bu sefer de Frenk sözcüklerini Türkçe sözcüklerden üstün görüp onları almağa başladık. ... Yalnız Türkçe sözcükleri atmakla yetinmedik, Arap ve Fars dillerinden aldığımız sözcükleri de bu sefer Frenkçeleriyle değiştirdik: hekim yerine doktor, cerrah yerine operatör, baytar yerine veteriner, müderris yerine profesör, kâtip yerine sekreter, hizmet yerine servis, fırka yerine parti, şehadetname yerine diploma v.b. demeğe başladık. Birinci Dünya Savaşı'nda vesika ile ekmek alırdık, İkinci Dünya Savaşı'nda kame ile ekmek aldık."⁶⁰

Kısacası, bir kez daha yenildik. Üstelik, ikinci yenilgimiz birincisinden çok daha kesin oldu. Çünkü, onu özümseyeceğimize kendimizi ona teslim ettiğimiz Batı uygarlığı, İslam uygarlığından çok daha kapsamlı ve etkileyicidir. Bugün bilimde, sanatta, yordambilgisinde (teknolojide) Batı öylesine baş edilmez bir üstünlüğe erişmiştir ki, bütün bu alanları kendi dilimizle özümsememiz; bir Kuran'ı, birkaç hadis derlemesini, bir iki "hikmet" ya da "ilim" kitabını Türkçe'ye çevirme çabasıyla karşılaştırılmayacak, dev boyutlu bir çaba gerektirmektedir. Birinci yenilgiden sonra, hiç değilse silkinebilmiş, Tanzimat'tan başlayıp Dil Devrimi'ne ulaşan bir çabayla kendimizi yeniden toparlayabilmıştık. İkinci yenilgi ise, bütün ağırlığıyla sürmektedir. Bunu bir an önce göğüslemeye davranmazsak, Türkçe'nin bu ikinci yenilgiden sağ çıkma olasılığı yoktur.

Hem Fransa örneğinin, hem de Türkiye'deki anayasa dili ve TDK savaşımının açıkça gösterdiği gibi, sorun siyasaldır. Dolayısıyla, çözümünü de siyasal bir savaşımı zorunlu kılmaktadır. Bu savaşım iki düzlemde yürütülmelidir. Biri devlet düzleminde, ikincisi de, topluma önderlik edecek aydınlar düzleminde. Açıktır ki, sonul (nihai) başarı, bu iki düzlemin eklemlenmesinde yatmaktadır.

Devlet düzleminde yapılacak ilk iş, Türk Dil Kurumu'nun eski tüzel konumuna (statüsüne) yeniden kavuşturulmasını sağlamaktır. Bu, hem çok ivedi, hem de yaşamsal bir sorundur. İvedidir, çünkü zaman geçtikçe, eski yapıyı ayakta tutan insan gücü yok olmaktadır. Bir an önce onarım (restorasyon) sağlanamazsa, eski birikime dayalı bir geçiş başarılamayacak, her şeye yeniden başlamak gerekecektir. Yaşamsaldır, çünkü Kurum,

⁵⁸ Cevdet Kudret, "Dil Dilencililiği Çağı", Yön, sayı: 133, 15 Ekim 1965, s. 14.

⁵⁹ a.k.

⁶⁰ a.k.

Türkçe'nin kurtarılması ve geliştirilmesi için izlenmesi gereken yolun en bilinçli izleyicisiydi. Herhangi bir yeni örgütlenmenin bunun yerini tutması olanaksız görünmektedir.

Yitip gitmekte olan bir dili kurtarmak için yapılması zorunlu olan dört temel iş vardır: 1) Dilin bütün seslerini duyuracak elverişli bir abece ve yazım edinmek; 2) Bütün sözcükleri toplayarak dilin bir genel sözlüğünü hazırlamak; 3) Dilbilgisi kurallarını belirlemek; 4) Yerli kök ve ekleri kullanarak, uyarılığın ürünü olan bütün ürün ve kavramları yerli terimlerle karşılamak.⁶¹

Bilindiği gibi, birinci işte en köklü dönüşüm Atatürk'ün eliyle gerçekleştirildi. Harf Devrimi yapılmıyaydı, Türkçe'nin bugün kurtarılması belki de olanaksız olurdu. Yine birinci iş çerçevesinde, TDK'nin çabalarıyla, hemen hemen tam bir başarıya ulaşıldı. Her aşamada geliştirilen yazım kılavuzlarıyla, yazımda gitgide artan oranda bir yalınçlık ve tutarlılık gerçekleştirildi. Bugün Türkçe'yi bekleyen en büyük tehlikelerden biri, TDK'nin ortadan kaldırılması sonucunda, yazım birliğinin adım adım bir keşmekeşe dönüşmesidir. Başka hiçbir neden olmasaydı bile, bir tek bu gerekçeyle TDK'nin bir an önce yeniden kurulması yine de yaşamsal bir gerek olurdu.

İkinci işte de, yine TDK'nin çabalarıyla dev adımlar atıldı. Kırk yıl dolayında süren aralıksız çabalarla, on iki ciltlik *Derleme Sözlüğü* ile sekiz ciltlik *Tarama Sözlüğü* yayımlandı. Ancak bu iş de, Kurum'un kapatılmasıyla durduruldu. Oysa, çok yol alınmış olmakla birlikte, henüz yolun sonuna gelinmemişti. Bir kere, henüz saptanmamış birtakım yerel dil kullanımları vardır. Hemen davranılmazsa bunlar yok olup gidecektir. İkincisi, henüz taranmamış daha birçok eski yapıt vardır. Üçüncüsü, öteki Türk lehçe ve dillerinde, bir an önce saptanması gereken varsıl bir dil kaynağı bulunmaktadır. TDK, bu alana da el atmış, ancak yapılması gerekenin çok azını tamamlayabilmişti. Oysa, daha 1880 yılında yazdığı bir makalede, Şemsettin Sami, bu kaynağa bir an önce başvurmamız gerektiği konusunda uyarıda bulunmuştu: "Bir lisan ise kelimat-ı ecnebiyyeden ne kadar ârî, ve kendi kelimeleri ne kadar ziyade olursa, o kadar mükemmel, o kadar vâsi, o kadar zengin addolunacağından, lisan-ı Türkî-i şarkî ... bizim lisan-ı Türkî-i garbiye tercih olunabilir. Binae'n'aleyh, lisanımızın islâh ve tevsini murad ettiğimiz halde ... lisan-ı aslimiz olan şark Türkçesinin bizce metrûk ve mechul olan kelimelerini uyandırarak, onları kabul ve istî'ale çalışınaklıgımız iktiza eder."⁶² Yine bu ikinci iş çerçevesinde, TDK, sözlük hazırlamada da oldukça yol almıştı. 1980 yılına gelinceye dek, *Türkçe Sözlük* birkaç kez genişletilerek basılabildi ve 1982'deki son baskısında altmış bin sözcüğe ulaşıldı. Sözlüğün, hem *Derleme* ve *Tarama Sözlüklerinin*, hem öteki Türk lehçe ve dillerinin, hem de terim kitapçıklarının verimleriyle varsıllaştırılması gerekirdi. TDK'nin kapatılması, aralıksız olması gereken bu çabaları da durdurdu.⁶³

⁶¹Sadri Maksudi, a.g.k., s. 26.

⁶²Şemsettin Sami, "Lisan-ı Türkî-Osmanî", *Hafta*, sayı: 12, 1880 (10 Zilhicce 1298). Aktaran, Ağâh Sırrı Levend, a.g.k., s. 132-133.

⁶³Durdurma bir yana, 12 Eylül'ün ürünü olan yeni "TDK", var olan Türkçe Sözlük'ü yeniden bastırırken içinde öylesine genişletmeler yapmıştır ki, ortaya kusurlu, dolayısıyla da "zararlı" bir ürün çıkmıştır. Bkz. Ömer Asım Aksoy, *Dil Yanlışları*, Genişletilmiş Dördüncü Basım, İstanbul, Adam Yayınları, 1991, s. 339-359.

Üçüncü işte de, yine TDK sayesinde, işin esası başarılı. Osmanlıların resmi dili Türkçe idi; ancak, acı gerçek şudur ki, imparatorluk döneminde Türkçe'nin dilbilgisi kuralları saptanmamıştı. Medreselerde Arapça'nın dilbilgisi kuralları en ince ayrıntısına dek okutulur, yazım kuralları titizlikle öğretilirken, Türkçe'yi ne incelemek, ne de okutmak, kimsenin usuna gelmezdi. Dolayısıyla, bu alanda da, hemen hemen sıfırdan başlamak gerekti. Ancak, şurası çok sevindiricidir ki, yabancı türkbilim uzmanlarının da büyük katkısıyla, TDK kapatıldığı sırada, artık Türkçe'nin sesbilgisi, yapıbilgisi, sözdümizi, yazımı gibi belli başlı dilbilgisi konularında çok büyük bir yol alınmıştı. Şimdi bireysel çabalarla sürdürülen bu çalışmaların, TDK yeniden açıldığında, Dilbilgisi Kolu'nun işe sarılmasıyla yeniden büyük bir ivme kazanacağı kuşkusuzdur.

Dördüncü işte ise, ne yazık ki TDK yeterince başarılı olamamıştır. Bunun da, esas olarak Kurum dışından kaynaklanan nedenleri vardır. Gerçi Kurum, kapattığı güne dek, sinemadan ceza yargılama yöntemine uzanan çok değişik alanda, onlarca terim sözlüğü yayınlamıştır. Ne var ki, bu çabaların başarılı olabilmesi için, iki temel koşul vardır: biri, bilim adamlarının işbirliği; ikincisi ise devletin desteği. Gerçekten de, bilim ve sanat alanında terim yaratılması için, dilci olmak yetmez. İlgili alanların uzmanlarının da bu işe omuz vermesi zorunludur. Hem terimlerin yaratılmasında, hem de bunların yaygınlaştırılmasında bu zorunluk vardır. Ne yazık ki, bu güne dek, uzmanlarımızın çoğunluğu bu görevlerinin bilincinde olmamışlardır. Başarı için ikinci koşul ise, devlet desteğidir. Atatürk zamanında, Kurum devletten bu desteği bulmuştu. Yukarıda da belirtildiği gibi, Atatürk, hem kendisi terim çalışmalarına katılmış, hem de doğa bilimleri alanında yaratılan terimlerin okullarda okutulmasına önayak olmuştur. Ancak, 1940'lı yılların ortasından itibaren karşı-devrimin devlete egemen olmasıyla birlikte, devlet desteği, devlet eliyle kösteklenmeye dönüşmüştür. Bugün Türkçe'yi kurtarmak için verilecek siyasal savaşımın en önemli ereklerinden biri, ilk ve ortaöğretimde, bütün bilim dallarında Türkçe terimler kullanılmasını zorunlu kılmaktır.

Siyasal savaşımın ikinci düzlemi ise, topluma önderlik edecek aydınlardır. Burada yapılması gereken işler şöyle sayılabilir: 1) Çeşitli uzmanlık alanlarında, yabancı terimler yerine Türkçe terimler yaratıp bunları yaygınlaştırmak; 2) Günlük dilin özleşip varsıllaşması için çabalamak; 3) Devletten toplumun her katmanına dek dil bilincini yaygınlaştırmak.

Türkçe, terimler konusunda çok uzun süren bir şaşkınlık dönemi yaşamıştır. Büyük dilci Şemsettin Sami bile, "Hele ulûm ü fûnun ıstılâhatını hiçbir vakit Türkçeleştirmeyiz. Ve Türkçeleştirmemeliyiz,"⁶⁴ diye yazmıştır. **Türkçülüğün Esasları**'nı yazacak denli Türkçü olan Ziya Gökalp, terim türetme işine gelince, gerekirse Arapça'ya ve Farsça'ya başvurulabileceğini savunmuştur.⁶⁵ Atatürk bile, birçok terimi Türkçe köklerden türetmeye çalışacağına, olduğu gibi Batı dillerinden aktarmayı yeğlemiştir. O büyük devrimci bile, örneğin hendeseye geometri demenin, Türkçe'ye hiçbir biçimde hizmet etmeyecek yeni bir yabancılaşmadan başka birşey olmadığını

⁶⁴Şemsettin Sami, "Yine Lisan ve Edebiyatımız, Tarik-ı Islâh", *Sabah*, 1898 (3 Ağustos 1314). Aktaran, Ağâh Sırrı Levend, a.g.k., s. 222.

⁶⁵Ziya Gökalp, **Türkçülüğün Esasları**, İstanbul, Varlık Yayınları: 825, 1961, s. 92: "... o zaman bizzarure arapça ve acemceye müracaat ederek bunlardan yeni kelimeler alırız."

görememiştir. Bu yalpalamalar sonucunda Türkçe'ye, bugün ayklanması sorun yaratan bir yığın yabancı sözcük girmiştir.

Oysa, terimler alanında yapılması gereken şey çok açıktır: Gelişmiş yabancı dillerdeki, özellikle de İngilizce'deki bütün terimlere, Türkçe kök ve eklerden gidilerek karşılıklar bulunmalıdır. Bu işi yarım yamalak yapmak, "evrensel dildir" gerekçesiyle birtakım yabancı sözcüklerin girmesine göz yummak, hem tehlikelidir, hem de verimsizdir. Tehlikelidir, çünkü Capital Radio örneğinde gösterildiği gibi, bir yabancı sözcük ister istemez başkalarını da sürüklemekte, sonuçta, dolaşımda olan Türkçe sözcükler bile ortadan kaldırılabilmektedir. Bu yol verimsizdir de. Orhan Hançerlioğlu'nun dediği gibi: "Kök anlamlarını bilmediğimiz sözcükleri türetmeyeceğimiz gibi anlamlarını bilsek bile yabancı kökleri Türkçemizin kurallarıyla türetmeyiz."⁶⁶ Sonuçta, yabancı sözcük kısır kalır ve bu kısırlığı gidermenin tek yolu, durmadan yeni yabancı sözcükler almak olur.

Terimleri Türkçe köklerden türetmenin iki büyük yararı daha vardır. Biri, uzmanları kendi alanlarında anadilleriyle düşünmeye zorlamaktır. Hiçbir yabancı dil, anadilin sağladığı özgüveni veremez. En ayrıntılı kavramları anadilinde dile getirebilen bir uzman, bağımsız düşünmeyi de becerebiliyor demektir. Gelişmiş ülkelere beyin göçünü durdurmanın, öykünmecilikten kurtulup yaratıcı olmanın temel koşulu da budur. Anadili bilinci, bilimsel düşünce değirmenimizi taşıma suyla döndürmekten kurtulmanın tek yoludur. İkinci büyük yararı ise, toplumun uygarlaşırılmasını hızlandırmasıdır. Elbette, yığınların uzmanlık terimlerini anlamaları beklenmez. Ancak, Giriş'te de belirtildiği gibi, bilinen kök ve eklerle türetilen terimlerin anlamını, halk hiç değilse sezebilir. Uygarlık ile kendisi arasında aşılmaz bir duvar görmez. Uzmanlık dilinden günlük dile geçişler yaygınlaşır. Yazın adamları; bu terimlerin bir bölümünü kendi yazınsal üretimleri için kullanırlar. Sanat adamları da, siyaset adamları da, okullarda okutulan, bilimsel tanıtma dergilerinde kullanılan terimleri, kendi gereksinimleri ölçüsünde dolaşıma sokarlar. Böylece genel dil, uzmanlık dillerinden kopuk bir günlük gereksinimler dili olmaktan kurtulur. Gelişmiş bilgileri dile getiren kavramlarla aşılaraq kendisi de durmadan gelişir. İşte böyle bir dil, bir halkın uygarlık düzeyini yükseltme yolunda çok güçlü bir kaldıraç olur. Eninde sonunda, bilim dili de bu gelişmiş yaygın dilden "geri beslenir". Terimleri Türkçe kök ve eklerden türetmenin sağlayacağı en büyük yararlardan biri de işte budur.

Terimlerin Türkçeleştirilmesi genel konusu içinde, tüzebilim (hukuk ilmi) alanının özel bir yeri vardır. Çünkü tüze, her uygar toplumun ilişkilerinin düzenlenmesinde birinci derecede etkilidir. Uygarlık düzeyi artukça, tüzenin önemi daha da artar. Dolayısıyla, uygarlaşmış bir halkın en sık karşılaşacağı uzmanlık dillerinden biri de tüze dilidir. Tüze dilinin, anayasalarda, yasalarda, öteki düzenlemelerde, mahkeme kararlarında vb. kullanılan dil olması, dil düzeltimi çerçevesi içinde tüze dilinin nasıl ayrı bir yer tuttuğunu göstermeye yeter.

İşte bu nedenledir ki, Türkiye'de, 1945'te, anayasa dilinin Türkçeleştirilmesi, olağanüstü önemde bir atılımdı. Ne yazık ki, bundan geri dönüldü. Bundan sonra da, tüze dilinin Türkçeleştirilmesinde atılacak ilk adım, yine anayasa alanında olmalıdır. Çünkü anayasa, öteki bütün tüzel düzenlemelerin çerçevesini çizer. Bir kere, bu alanda, olabildiğince ödünsüz bir öz Türkçe anlatım gerçekleştirilmelidir. Ondandır, bundan sonra da,

⁶⁶Orhan Hançerlioğlu, Türk Dili Sözlüğü, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1992, s. 7.

yalınlaştırma eylemcesi (operasyonu), en önemli yasalardan başlanarak bütün yürürlükteki düzenlemeler (mevzuat) için yürütülmelidir.

Tüzel düşüncenin en üstün yanı, insanın yaşamına ussal bir düzen getirmesidir. Tüze, özünde, değerler arasında yaptırma bağlanmış bir sıradüzeni (hierarchy) yaratma amacıyla, toplumsal olguları, tutarlı bir dizge oluşturacak biçimde tanımlama ve kümelendirme denemesidir. Başka bir deyişle tüze, toplumsal ilişkileri usdüzenine (mantığa) bağlama girişimidir. Bu yönüyle, tüzel düşünce, ussallaşmanın, Aydınlanma'nın başta gelen araçlarından biridir. Bu aracın anadile olabildiğince bağlı olması, bu anadili kullanan toplumun uygarlığa gidişini o ölçüde kolaylaştırır.

Tüzemenler arasında bugün bu gereği en iyi kavramış olanlar yüksek yargıçlardır. Anayasa Mahkemesi'nin olsun, Danıştay'ın olsun, kararlarında temiz bir Türkçe kullanma özeni açıkça bellidir. Danıştay'ın kuruluşunun 125. yıldönümü dolayısıyla yaptığı konuşmada, Danıştay Başkanı'nın söylediği şu sözler, herkese örnek olacak niteliktedir: "Ulu önder Atatürk'ün başlattığı dil devrimi ile büyük ve geniş yollar açılmıştır, fakat henüz amaca ulaşamamıştır. Yaşayan dilde öztürkçe karşılıkları bulunduğu halde hukukta pek çok sözcük ve kavram arapça ve farsça kullanılmaktadır. Öztürkçe sözcüklerin eski kavramları karşılayamayacağı savı, konuya bilimsellikten uzak yüzeysel bir yaklaşımdır."⁶⁷

Kapatılan TDK, anayasa, ceza yargılama yöntemi yasası, memurların yargılanmasına ilişkin yasa, genel olarak tüze ve yasa dili, gümrük, tecim, maliye, sayışmanlık, güvence, resmi yazışmalar konularında değerli terim sözlükleri yayınlamıştır.⁶⁸ Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Medeni Kanun ile Borçlar Kanunu'nun Türkçeleştirilmesi yolunda ölümsüz katkılarda bulunmuştur. Henüz devrimciler safında yer aldığı günlerde Feridun Fikri Düşünsel'in dediği gibi: "Demek ki bir parça çalışılacak olursa, dāvaya inanılacak olursa, bugün Borçlar Kanununda, Medeni Kanun'da ve sair kanunlardaki hukuki istihlaların karşılığını bulmakta hiç sıkıntı çekmeyeceğiz. Billür gibi parıl parıl parlayan güzel, lâtif tükçe kelimeleri, tükçe köklerden bularak, gayet güzel bir su gibi akan bir hukuk dili tesis etmiş olacağız."⁶⁹ Bu konuda en büyük görev, bilim adamlarına düşmektedir. Ne yazık ki, yüksek yargıçlarımızda görülen dil bilinci, tüzebilim uzmanlarımız arasında henüz yaygınlaşmamıştır. Aynı tutuculuk, genel olarak savunmanlarımızda da görülmektedir. Yapılan uyarılar⁷⁰ ise hiçbir yankı bulmamaktadır. Bu ilgisizlik sürdükçe, tüze ve yasa dilinin daha da yozlaşması kaçınılmazdır. Bu da toplumun uygarlaşması ülküsünü biraz daha gerilere itecektir.

Öte yandan, dil için savaşım, yabancı terimlere Türkçe karşılıklar bulma çabası ile de sınırlı değildir. Topluma yol göstericilikle yükümlü olan aydınlar, günlük dilin

⁶⁷H. Metin Güven, *Danıştay'ın Kuruluşunun 125. Yıldönümü ve "İdari Yargı Günü"nü Açış Konuşması*, Ankara, Danıştay Başkanlığı, 10 Mayıs 1993, s. 7.

⁶⁸Bu sözlüklerin hepsi, kitaplıklarda, TDK yayımları arasında bulunabilir. Ayrıca TDK, 1967'de, doğrudan doğruya tüze dilini konu edinen bir de açikoturum düzenlemiştir. Bkz. H. Rıdvan Çongur (Yöneten), *Türk Hukuk Dili Nasıl Özleştirilebilir?*, Açık Oturum, Ankara, TDK Tanıtma Yayınları Açık Oturum Dizisi: 3, 1967.

⁶⁹TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 7, İçtima: 2, C. 15, 10.1.1945, İ: 22, s. 46.

⁷⁰Cem Eroğul, "Hukukun Türkçesi", Ankara, *Çağdaş Hukuk*, yıl: 1, sayı: 7-8, Kasım-Aralık 1992, s. 17-19.

özleşip varsıllaşması için de çaba göstermek zorundadırlar. Özellikle toplu iletişim araçlarında çalışanlar, bu alanda ağır bir sorumluluk taşımaktadırlar. Kimse, "ben dil uzmanı değilim, bu işi uzmanlarına bırakırım; onlar kendi işlerini yapsınlar, ben de kendi işimi yaparım," diyemez. Gazeteye verilen en ufak haberden köşe yazısına, duvara asılan bir duyurudan bir derneğin genel kurul çağrısına dek, nerede olursa olsun, söylenen ya da yazılan her söz bir dil eylemidir. Dil, yalnızca dil uzmanlarının değil, hepimizin işidir. Her dil eylemi, kaçınılmaz olarak, dil savaşımında eylemcinin yerini açıkça belli eden bir bildiridir. Düşünen insan, aydın insan, bu sorumluluktan kaçamaz.

Uygarlaşma gibi, uygarlığa dilmaç olacak dillerin özleşme ve varsıllaşma çabası hiç bitmeyecektir. Bunun sonu olmadığı gibi, sınırı da yoktur. Hiçbir aşamada, "bu denli özleşme yeter; bu denli varsıllaşma yeter" denemez. Çünkü hep daha ileri gitme olanağı vardır.⁷¹ Güzelliğin sınırı olmadığı gibi, dillerin güzelleşmesinin de sınırı yoktur. Ancak, her şeyin başı, dil bilincini⁷² edinmektir.

Ankara, Nisan 1994.

⁷¹Değerli bir bilim adamımızın, kendi alanındaki dört yüz küsur sayfalık bir elkitabının son çevirisinde, okuyucuyu hiç zorlamadan % 99,7 Türkçe sözcük oranına ulaşabilmiş olması, bunun parlak bir kanıtıdır. Bkz. Cemal Mihçioğlu (Çeviren), *Kamu Yönetimi*, 4. baskı, Ankara, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları: 446, 1980.

⁷²Cem Eroğul, "Dil Bilinci", Ankara, *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, sayı: 129, Mart 1991, s. 4-6.